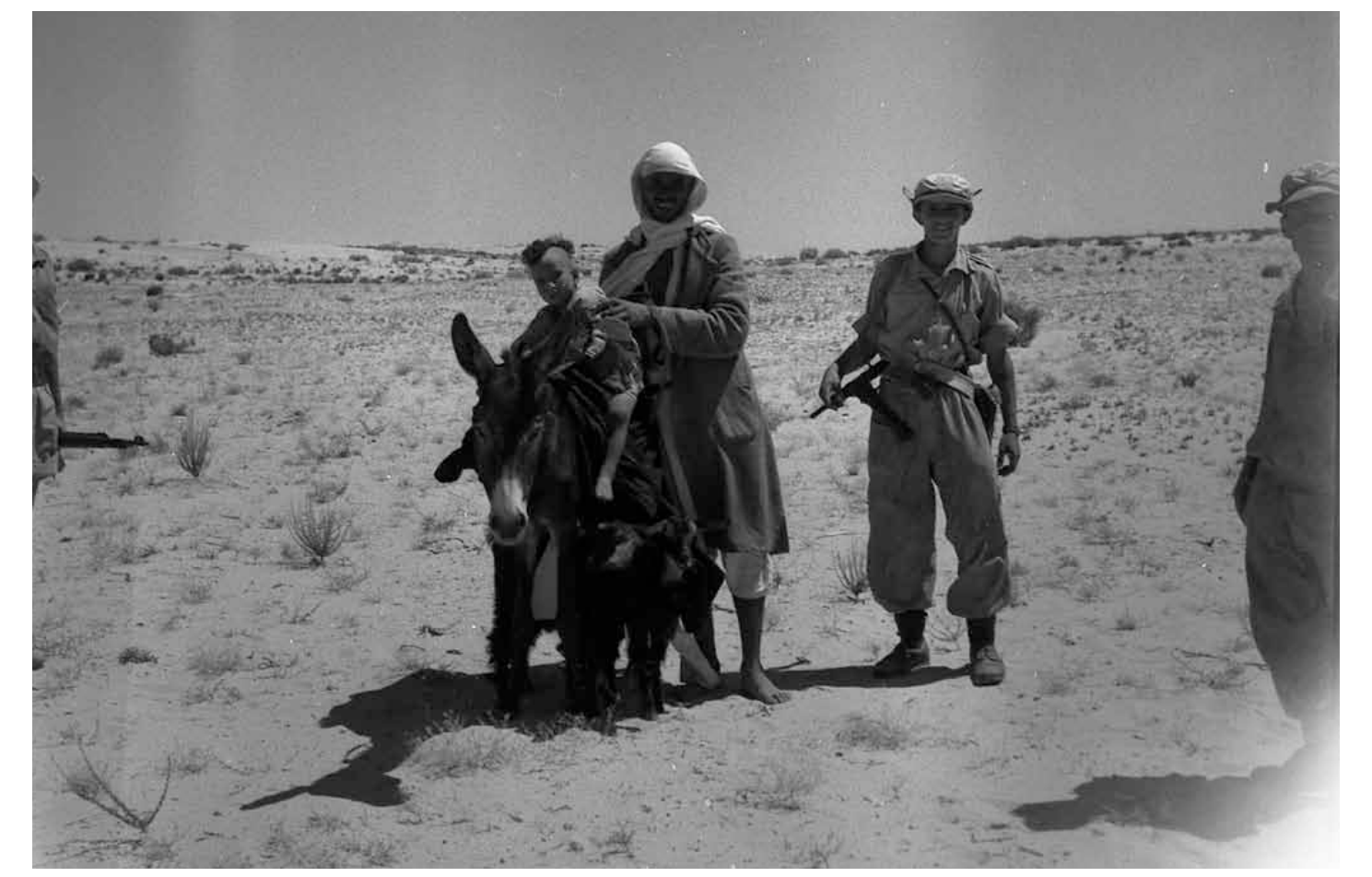

144 | נגב. הכיתוב הרשמי – "חטיבת גולני בפעילות נגד מסתננים" אינו מאפשר לראות שלפנינו קודם כל פליט ובנו שגורשו מארצם ועתה מונעים מהם לשוב. געגועים, זכרונות, משפחה, קרובים, בית, חפצים, צבעים, ריחות, אדמות, יבול, בעלי חיים – כל כך הרבה דברים הם הותירו כאן מאחוריהם וכל אחד מהם לבדו יכול לספק להם סיבה לרצות לחזור וכוח לגבור על החשש מכל מה שאורב להם בתור "מסתננים". למרות סיפורי זוועה ששמעו במחנות על אלימות, ירי ואונס, הם היו נחושים, פעם אחר פעם, לעשות את הדרך הארוכה, המתישה והמסוכנת הביתה, והכל מתוך תקווה לטעום משהו מן המקום ממנו גורשו. על החמור ככל הנראה הם רכבו חלק מהדרך כדי להגיע לשם, את הכבשה השחורה הם ביקשו כנראה לקחת משם למקום מושבם החדש. מה יעלה בגורלם אחרי שנעצרו על ידי החייל בתור "מסתננים" המאיימים על בטחון המדינה? אפשר רק לקוות שדבר לא פגע בהם אחרי שהצלם הסתלק ושהם הצליחו לחזור בשלום למצוקת הרעב הממתינה להם במחנות הפליטים בחברון או בעזה [צלם: בנו רותנברג, באדיבות אוסף מיתר, אוגוסט 1950]

145 | ג'ירנדל. גבול שביתת הנשק עם ירדן שורטט על מפות בקנה מידה של 1:250,000. כשהקו הועתק למפות בקנה מידה קטן יותר ונבחן בשטח התגלו אזורי מחלוקת רבים ופרשנויות סותרות. בערבה אמור היה הקו להימתח לאורך 182 ק"מ. בדיונים בין משלחת מלכותית שבאה מירדן וראש ממשלת ישראל הוסכם על תוואי שפתר מצוקותיהם של המדינאים משני הצדדים. האוכלוסייה הפלסטינית המקומית לא הייתה צד להסכם. הבדווים, שעם הקמת המדינה נשללו מהם בשיטתיות זכויות וביניהן כאלה הקשורות למקום, מילאו במחלוקות תפקיד של עדים באמצעותם ביקשו להטות את הכף: "ערבים שמהם לקחו עדות בג'ירנדל למי ישלמו מסים, מה שקבע את מיקומו של הגבול". קו הגבול שנקבע וחצה את הערבה ריצה את הגנרלים משני הצדדים אך פגע בבדווים שנהגו לנוע שם באופן חופשי [צלם ותאריך לא צוינו, אוצר תמונות הפלמ"ח]

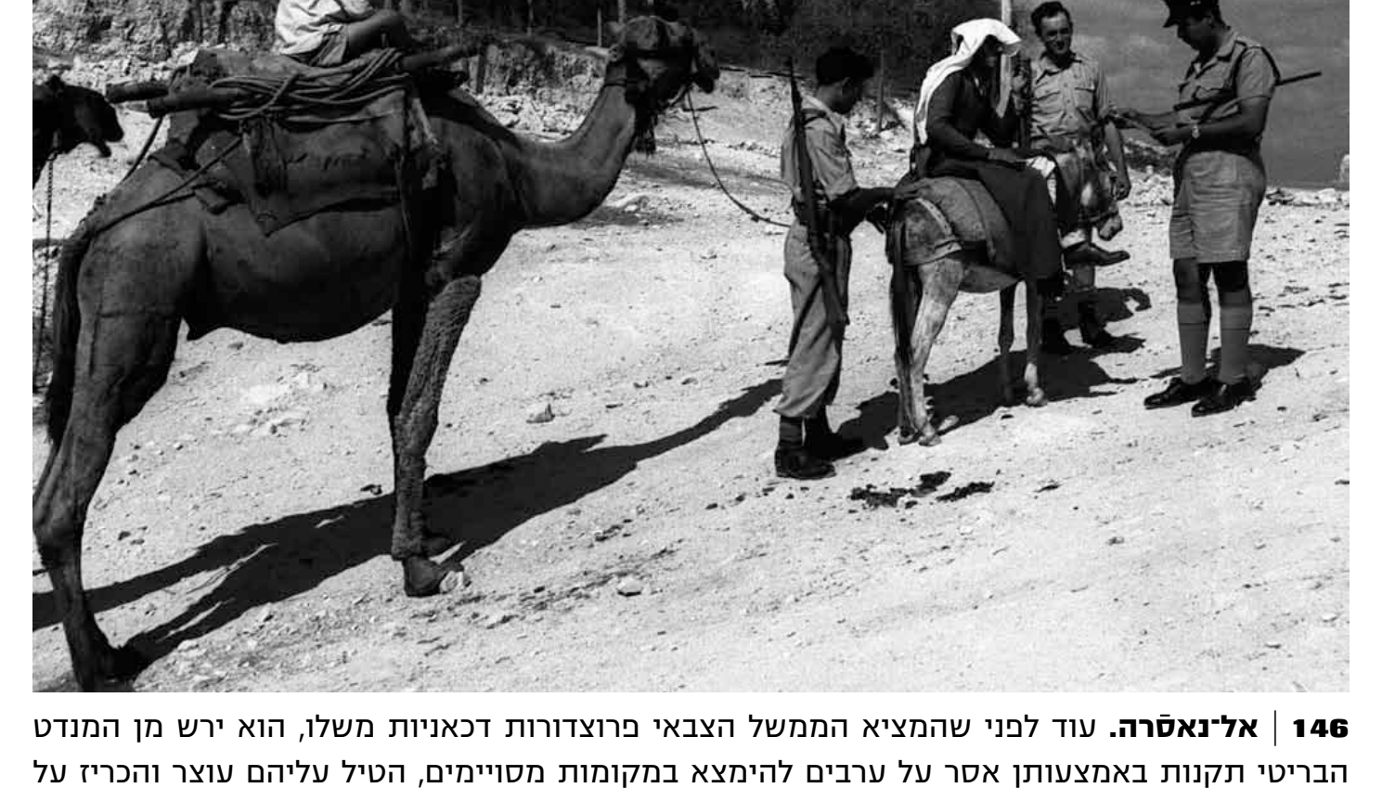

146 | אל־נאסֿרה. עוד לפני שהמציא הממשל הצבאי פרוצדורות דכאניות משלו, הוא ירש מן המנדט הבריטי תקנות באמצעותן אסר על ערבים להימצא במקומות מסויימים, הטיל עליהם עוצר והכריז על מקום מגוריהם כשטח סגור שהתנועה ממנו ואליו מצריכה רישיון. רישיונות התנועה שהוענקו לערבים כדי לצאת מן הגטאות שלהם ולחזור אליהם נכתבו בעברית, שפה אותה רובם לא הכירו, לפחות לא בראשיתו של הממשל הצבאי. כך הורחק הערבי מן השיחה המדומיינת שהתקיימה מעל ראשו בין החייל שעצר אותו לחייל שהנפיק לו את הרישיון. במקרה הטוב, ומבלי שהותר לו להשתתף בשיחה הזו, סימן לו החייל במחוות יד של נדיבות שהוא רשאי לעבור [צלם טדי ברונר, לשכת העיתונות הממשלתית, יולי 1948]

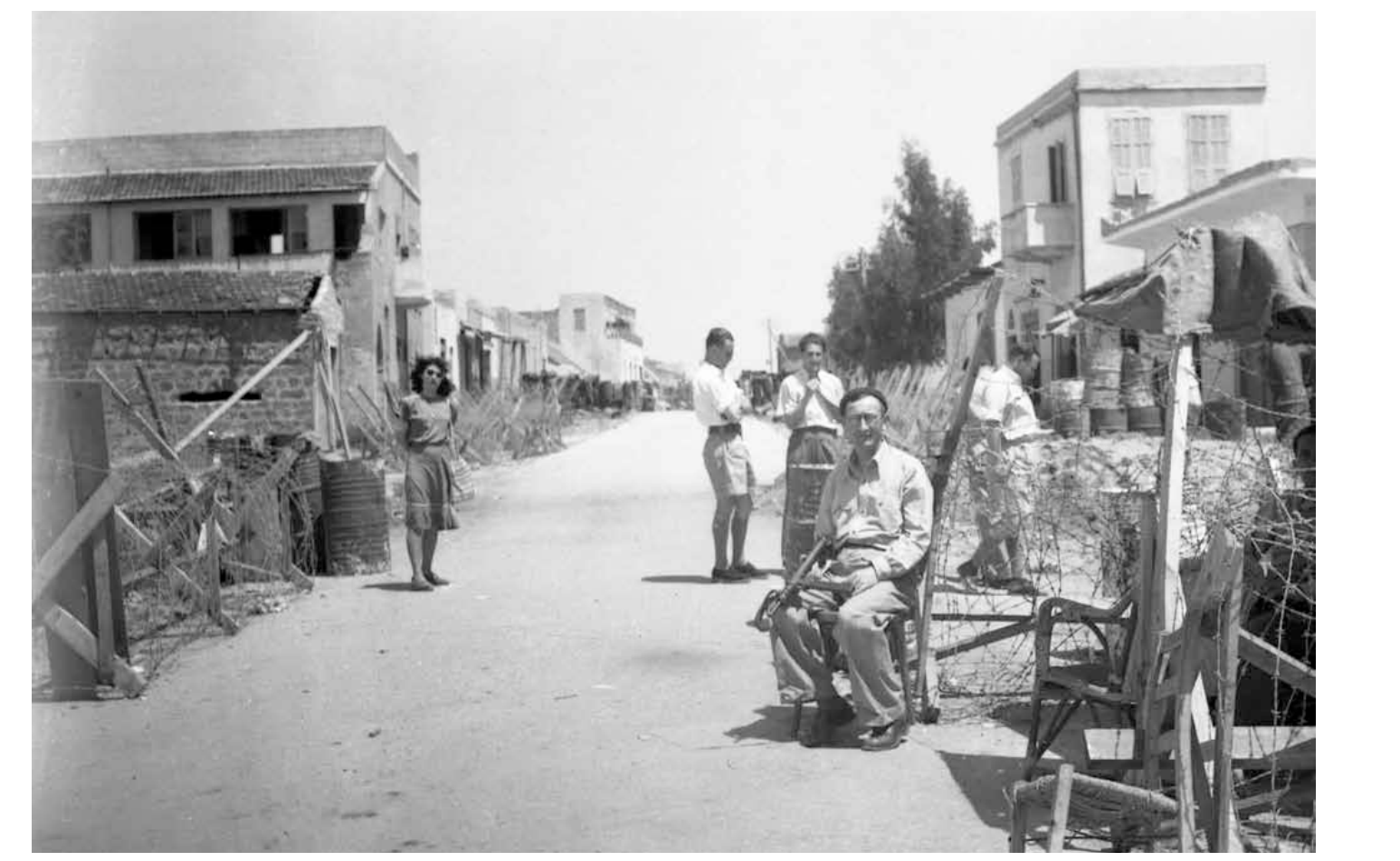

147 | סלמה. על כסא שנלקח מאחד הבתים, ובסמוך לשער שאולתר מכמה קורות עץ וחוטי תיל, יושב שומר חמוש לשמור על הכפר. הכפר הוכרז כ"שטח צבאי סגור" גם כדי למנוע ביזה והשתלטות לא מסודרת על מבנים, עד סיום ההכנות לאיכלוסו ביהודים (עולים מתימן וחלק מ־5,000 הפליטים היהודים שבמהלך הקרבות ביפו ובסלמה עזבו את בתיהם) וגם כדי למנוע חזרה של תושבי הכפר הערבים, שאם יעזו לשוב יהפכו ל"מסתננים" [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך משוער סוף אפריל תחילת מאי 1948]

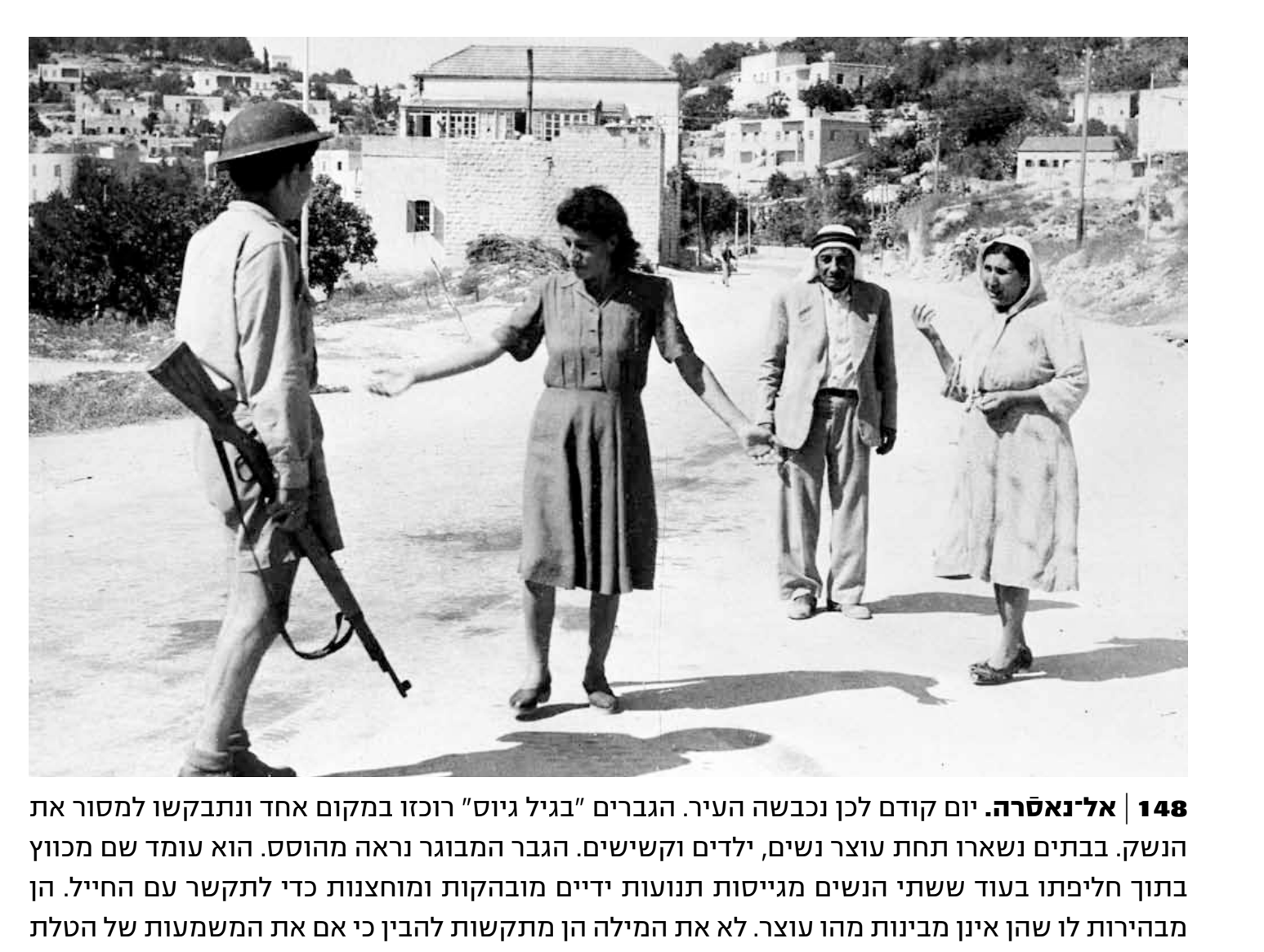

148 | אל־נאסֿרה. יום קודם לכן נכבשה העיר. הגברים "בגיל גיוס" רוכזו במקום אחד ונתבקשו למסור את הנשק. בבתים נשארו תחת עוצר נשים, ילדים וקשישים. הגבר המבוגר נראה מהוסס. הוא עומד שם מכווץ בתוך חליפתו בעוד ששתי הנשים מגייסות תנועות ידיים מובהקות ומוחצנות כדי לתקשר עם החייל. הן מבהירות לו שהן אינן מבינות מהו עוצר. לא את המילה הן מתקשות להבין כי אם את המשמעות של הטלת איסור על בני אדם לנוע בחופשיות באזור מגוריהם ממקום למקום. הן נוהגות בחופשיות רבה ועומדות על זכויותיהן האזרחיות למרות שהחייל אתו הן נושאות ונותנות, וחייל נוסף בצד השני של הרחבה חמושים, ולמרות הידיעות על כך שבמקומות אחרים אזרחיות ואזרחים שהימרו את פי החיילים נורו. האם נוכחות הצלם הזר היא שאפשרה להן לנהוג כך? מכאן ואילך צעדיהן במרחב יוצרו [צלם: סוכנות איי פי, 17.7.1948]

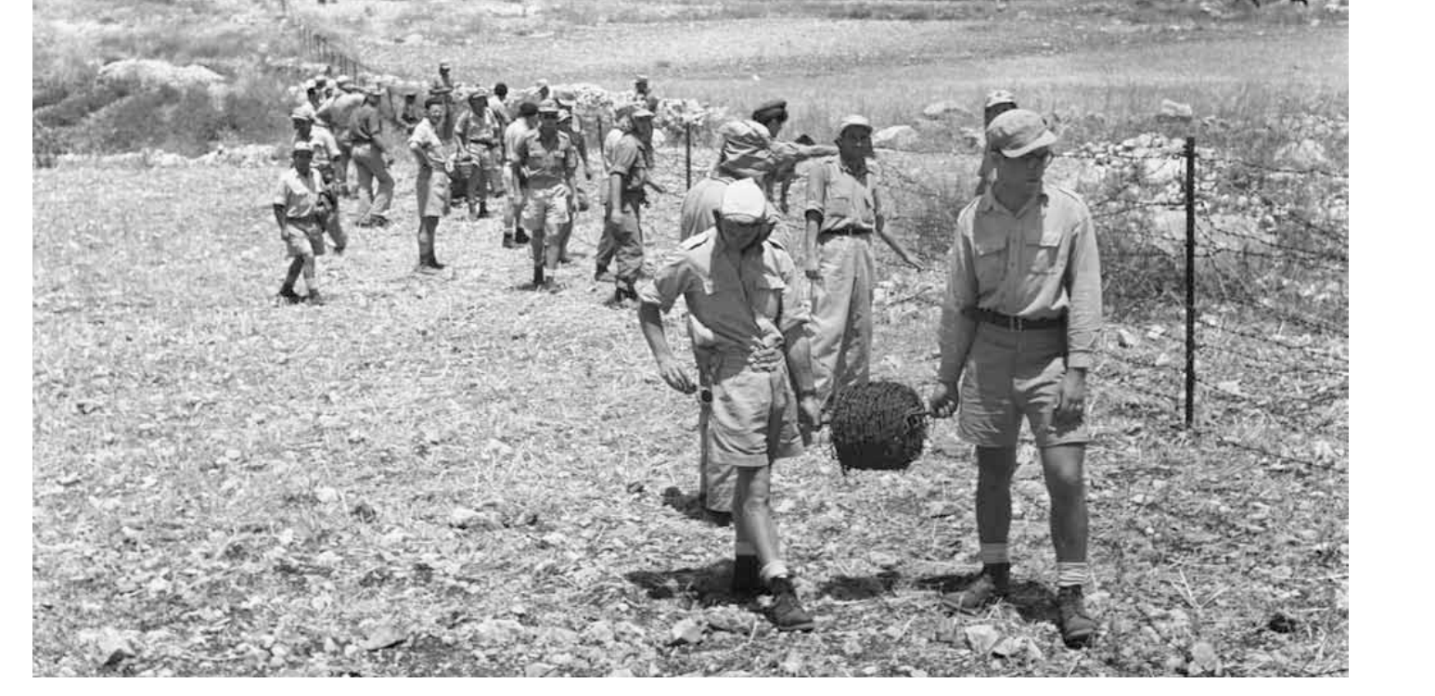

149 | גבול בין ירדן לאחד מכפרי המשולש (לא צוין שם מדוייק של מקום). בבהסכמי שביתת הנשק עם ירדן הוסכם על 624 ק"מ של קו גבול. קו זה חצה 71 כפרים ושתי עיירות ופגע בחייהם של של קרוב ל־100,000 איש שנלכדו באזורי ספר, הופרדו מאדמותיהם, ונמנעה מהם גישה למקומות שקודם לכן היוו חלק מעולמם. מתיחת גדר הגבול סייעה להפוך לסופי את הגירוש של אלפי הפליטים הפנימיים שכמה שבועות קודם לכן גורשו מבתיהם ומצאו מפלט זמני במשולש. תלונות הלגיון הירדני על הגירושים אחרי הסכמי שביתת הנשק, הובילו לחקירת הנושא ע"י הוועדה שטיפלה ביישום ההסכמים. ישראל הפעילה לחץ על וועדי הכפרים וגרמה להם לטעון בפני הוועדה שעזיבת הפליטים נבעה מהחלטה שלהם היות ולא היה באפשרותם לשאת בנטל של הפליטים הפנימיים. תוך 5 שבועות הגירוש המתוכנן הושלם בהצלחה: "פעולה זו הוכיחה בעליל ששלטון הוגן ותקיף בכפרים נותן אפשרות לבצע בשלמות משימות, ומבצר את שלטון ישראל" (דברי המושל הצבאי). הוועדה שחקרה את הגירוש קבעה שעל ישראל לקלוט בחזרה 36 פליטים בלבד מתוך האלפים שגורשו. החייל הירדני והאיכרים הרועים את עדר הפרות מן הצד השני של הגדר מתבוננים בגדר המפרידה אותם מן המרחב הרציף ששימש אותם עד אז לחקלאות, מסחר, שרותים ובילוי [צלם: פרנק, ארכיון צה"ל ומשרד הבטחון, תאריך: 10.06.1949]

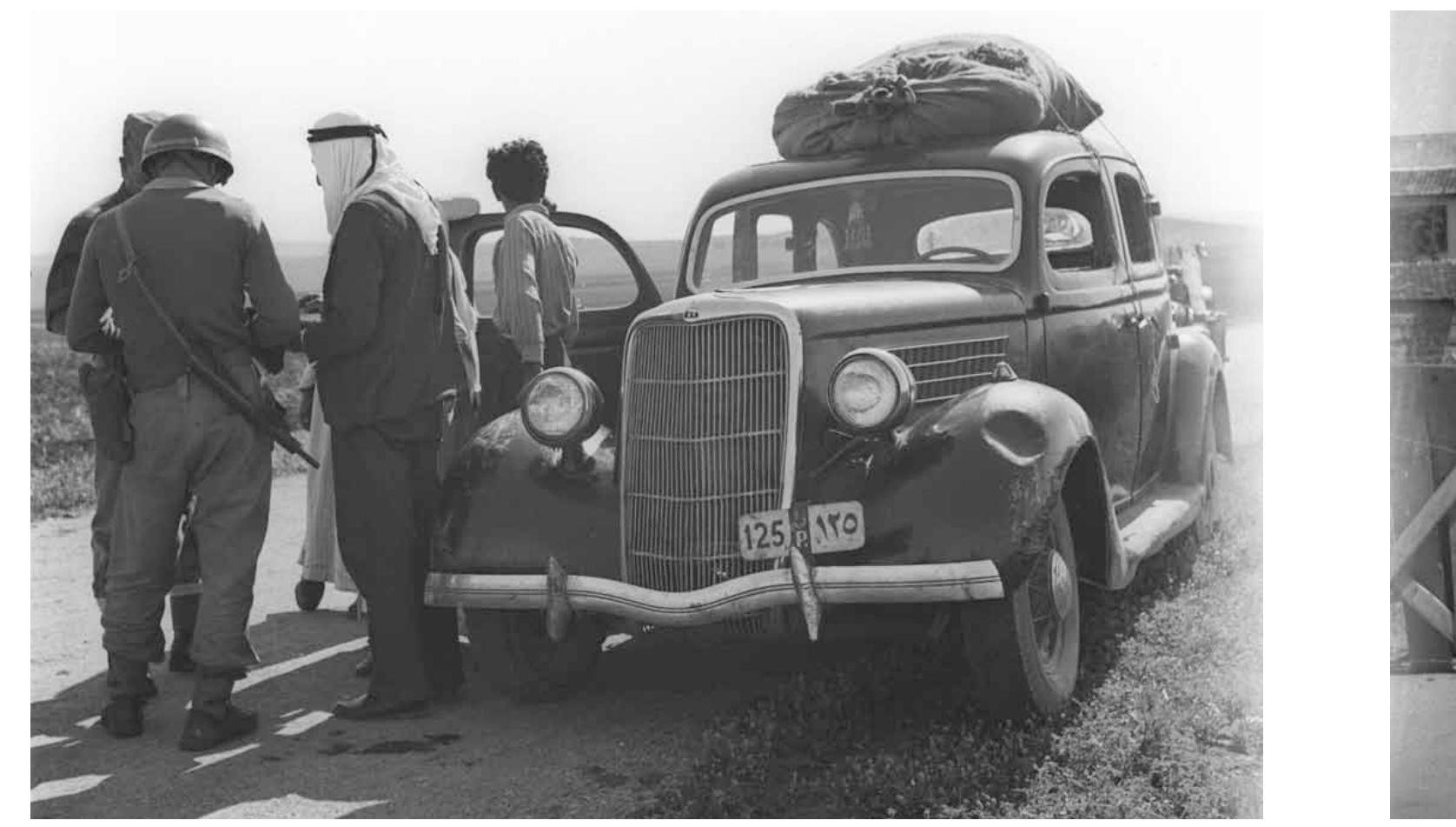

150 | באחד מכבישי "המשולש". קודם היה עליו להשתדל אצל המושל הצבאי ולקבל רישיון יציאה מכפרו. אחר כך, כשכבר יצא לדרך, הוא נעצר במחסום והפך נתון לחסדיהם של חיילים הבודקים אם הרישיונות שבידו עונים לדרישות. בנוסף על הבית, הרכוש, האדמות, התעסוקה, המעמד, ההשתייכות, החברה, חופש התנועה, מעתה ואילך המדינה החדשה גם תגזול את זמנו. כל פעולה שעשה בעבר בזמן x תגזול ממנו מעתה ואילך הרבה יותר זמן, וזאת במקרה הטוב כשיותר לו לעשותה [צלם לא צוין, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 11.05.1949]

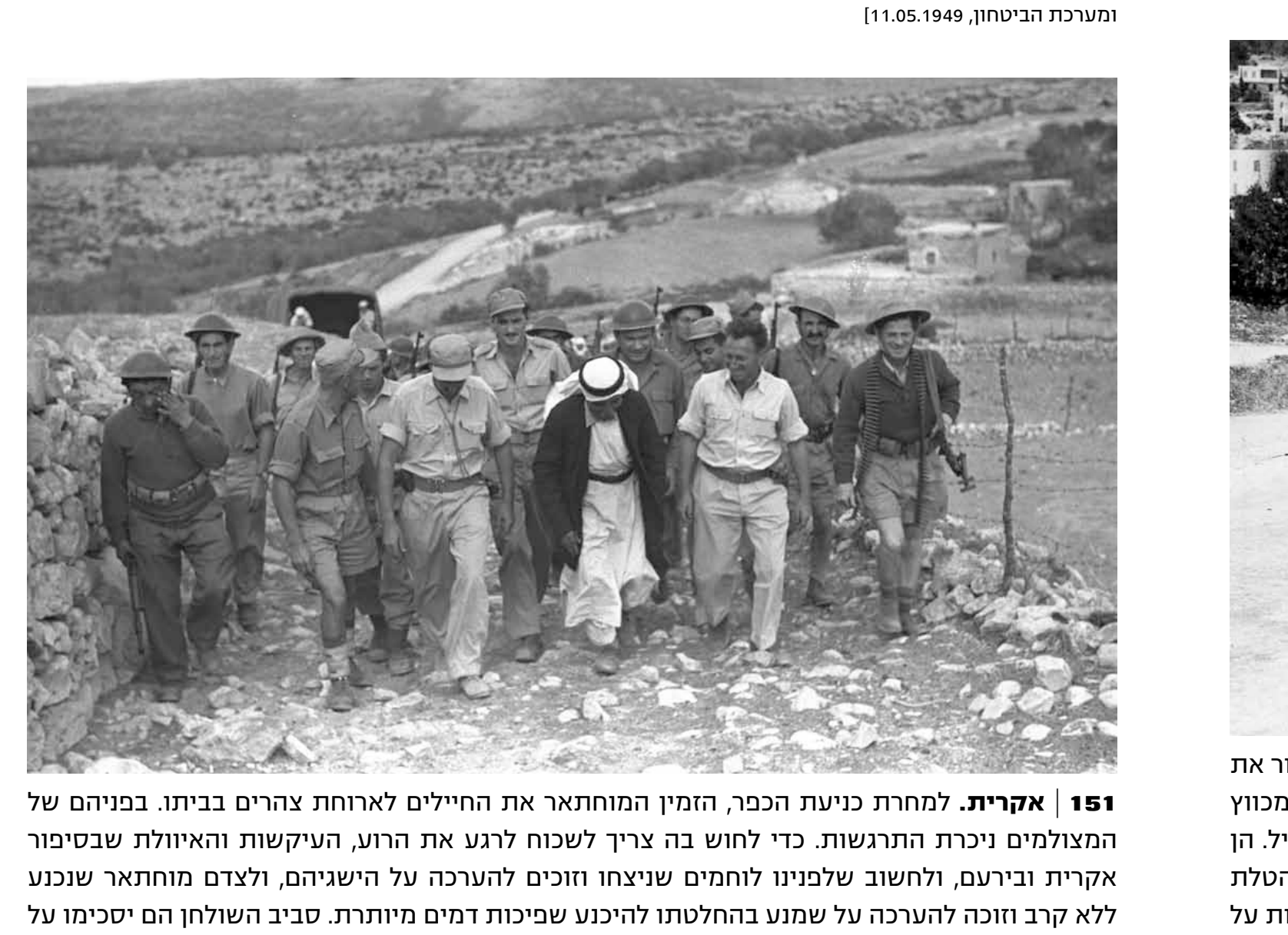

151 | אקרית. למחרת כניעת הכפר, הזמין המוחתאר את החיילים לארוחת צהרים בביתו. בפניהם של המצולמים ניכרת התרגשות. כדי לחוש בה צריך לשכוח לרגע את הרוע, העיקשות והאיוולת שבסיפור אקרית וביִרעם, ולחשוב שלפנינו לוחמים שניצחו וזוכים להערכה על הישגיהם, ולצדם מוחתאר שנכנע ללא קרב וזוכה להערכה על שמנע בהחלטתו להיכנע שפיכות דמים מיותרת. סביב השולחן הם יסכימו על אופיו של עתידם המשותף. כדי לראות זאת נדרש דמיון חורג ממה שמדינת הלאום מאפשרת, ושסיפור איקרית וביִרעם יכול לשמש בה כמשל. מדינת הלאום, היא מדינה הנתונה בידיו של הלאום השליט שמנהיגיו מחפשים לייצר סביבו סוגים שונים של "אזורי בטחון", ו"אזורים סטריליים" כדי "להגן" על הלאום שלהם מפני חדירה של אויבים מבחוץ שעלולים להיעזר באויבים מבית, שאינם מבני הלאום השליט. כך, ימים ספורים אחרי כיבוש אקרית וביִרעם, התקבלה ההחלטה הצבאית־מדינית של יצירת רצועה "נקייה" מערבים לאורך גבולות המדינה. תושבי אקרית וביִרעם פונו מבתיהם במרמה כשהובטח להם שהם יוחזרו אליהם תוך מספר ימים. הפינוי נעשה לפי "חוק המלחמה" המתיר פינוי זמני של תושבים. שנה לאחר מכן, ביולי 49, גובתה ההחלטה ב"חוק אזורי בטחון". עד היום, תושבי שני הכפרים, המתגוררים כמה ק"מ משם לא הורשו לחזור, למרות שאין כיום יישובים יהודים על אדמות הכפרים. הפארק ברעם שוכן על חלק מאדמות כְּפַר בִּרְעִם, ובחלק מהאדמות החקלאיות של שני הכפרים משתמשים יישובי הסביבה [צלם לא צוין, לשכת העיתונות הממשלתית, 01.11.1948]

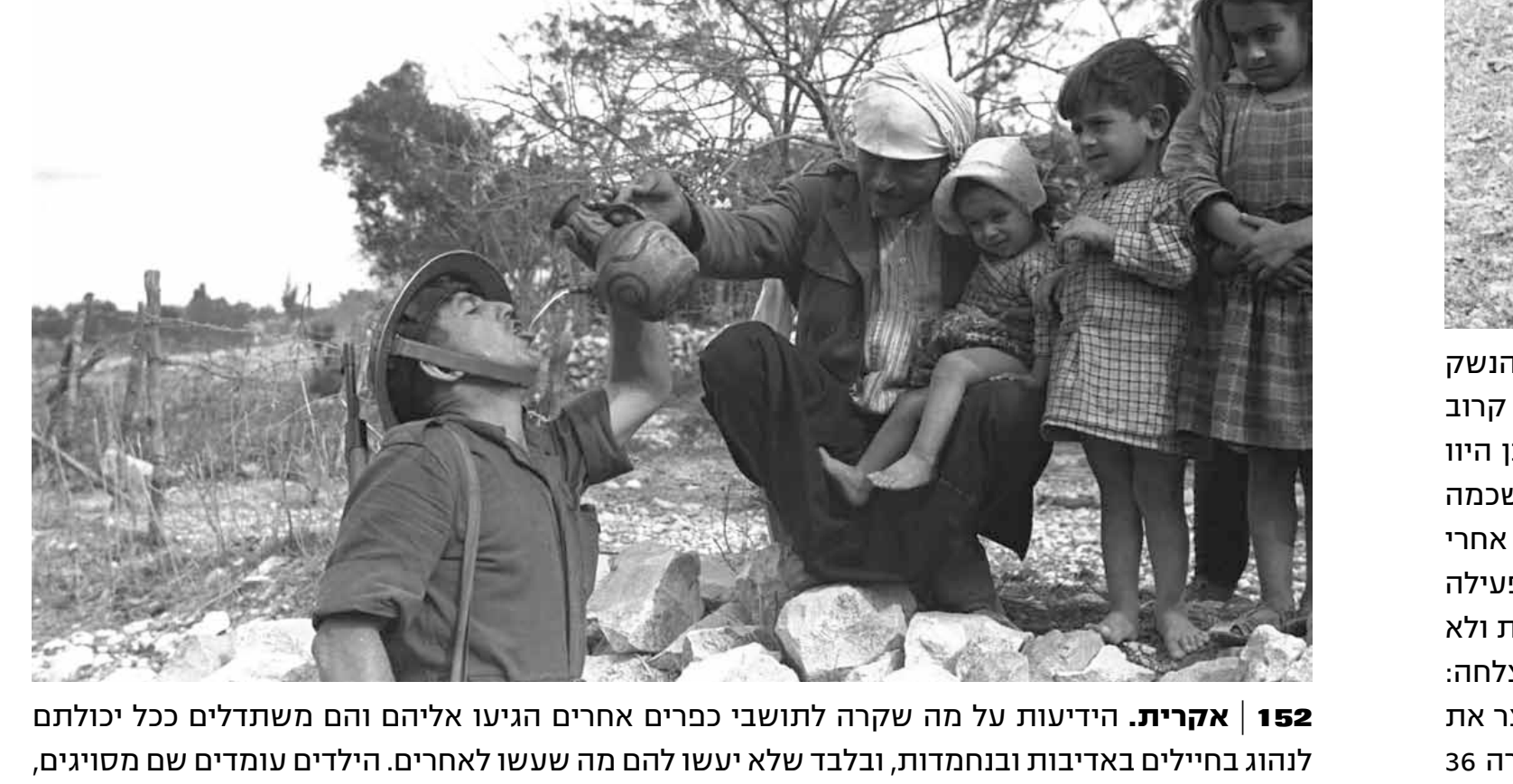

152 | אקרית. הידיעות על מה שקרה לתושבי כפרים אחרים הגיעו אליהם והם משתדלים ככל יכולתם לנהוג בחיילים באדיבות ובנחמדות, ובלבד שלא יעשו להם מה שעשו לאחרים. הילדים עומדים שם מסויגים, מביטים בחשדנות באיש הזה שהוריהם מתרוצצים סביבו. יומיים לאחר מכן הם כבר התבקשו לעזוב את בתיהם ולעבור להתגורר בבתים שהותירו מאחוריהם הפליטים שגורשו מהכפר ראמה [צלם לא צוין, לשכת העיתונות הממשלתית, 03.11.1948]

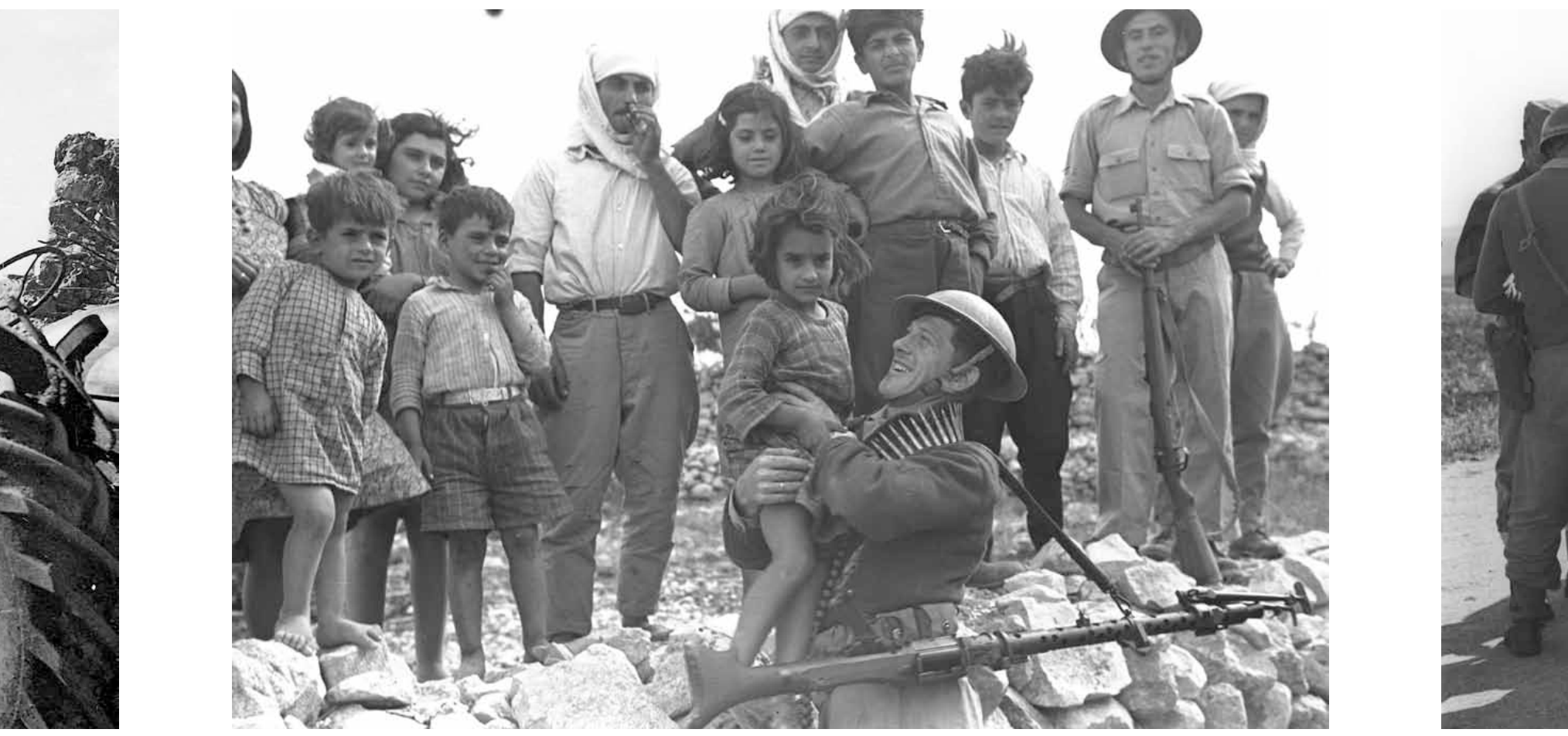

153 | אקרית. ילדות וילדים שלא מספרים להם מינקות על דוד חייל ששומר עליהם אינם מרגישים בנוח בידיו של חייל זר שלצוואריו שרשרת מפחידה של כדורים חיים ולכתפו תלוי רובה שאורכו כגובהו. בלשכת העיתונות הממשלתית יש עניין בצילום כזה מפני שאפשר להצביע בו על החייל הנחמד המחזיק ילדה בזרועותיו ולהתעלם ממבטה המרוחק שאינו נהנה כלל וכלל מן האטרקציה [צלם לא צוין, לשכת העיתונות הממשלתית, 01.11.1948]

154 | כְּפַר בִּרְעִם. יושבי הכפר גורשו מבתיהם ומרביתם ברחו לוואדיות. הובטח להם שהם יחזרו. הם שמעו הבטחה דומה מבית המשפט העליון שבו נידון עניינם, שגם החלטתו־הבטחתו לא קוימה. בזמן שחברי הגרעין של השומר הצעיר גרו בבתיהם, השתמשו בחפציהם ותלו את בגדיהם הצחורים על חבלי הכביסה שלהם, תושבי כְּפַר בִּרְעִם המגורשים ישנו תחת כיפת השמים ללא הגנה מפני הקור. שבעה תינוקות מתו באותם לילות קרים [צלם לא צוין, התצלום נמסר לנאהדה זהרה, דור שני לעקורי כְּפַר בִּרְעִם, על ידי שחר רגב חבר קיבוץ ברעם (הסריקה באדיבות שחר רגב ומרון פרח גם הוא מעקורי כְּפַר בִּרְעִם), 01.11.1948]

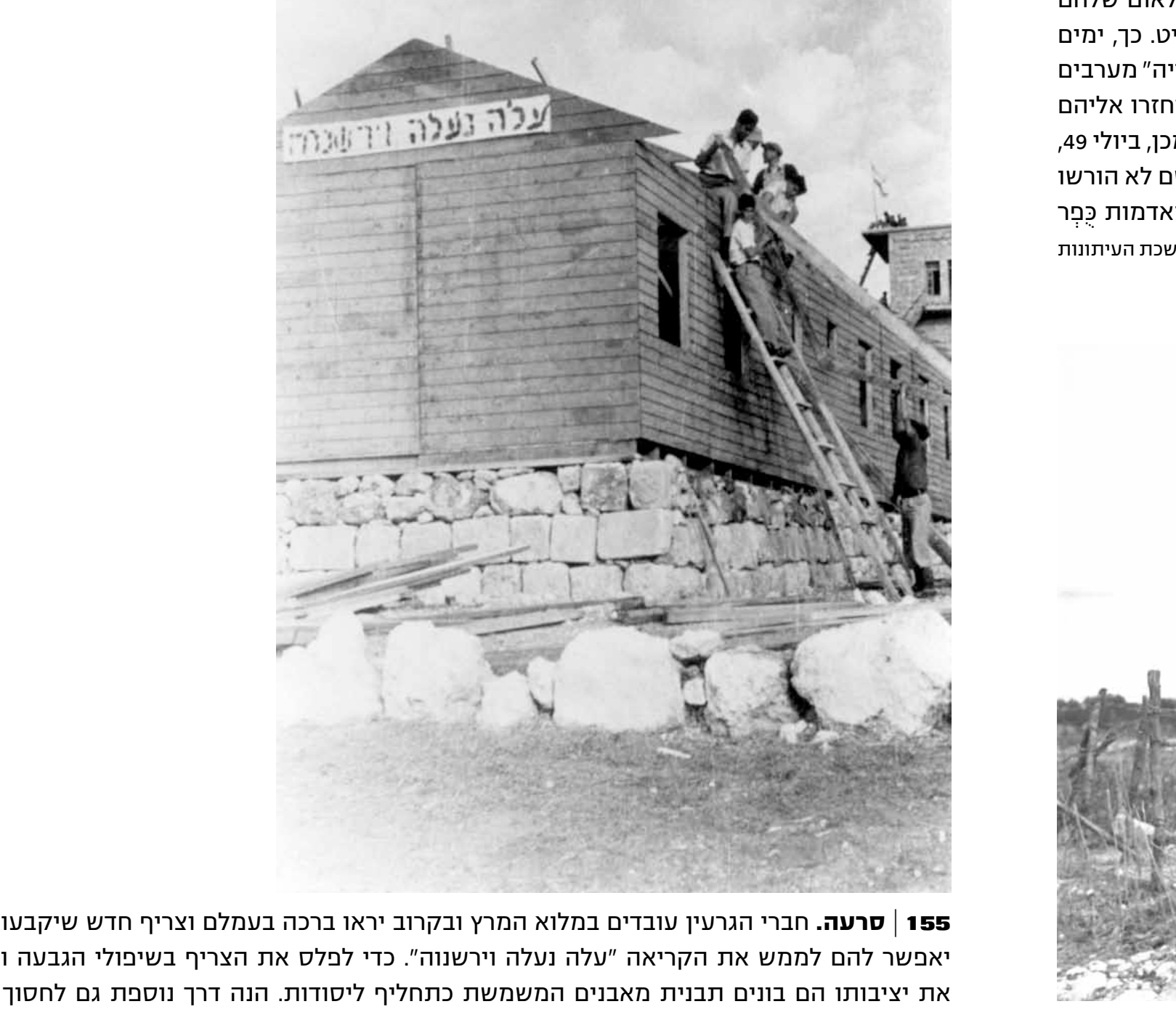

155 | סרעה. חברי הגרעין עובדים במלוא המרץ ובקרוב יראו ברכה בעמלם וצריך חדש שיקבעו בקרקע יאפשר להם לממש את הקריאה "עלה נעלה וירשנוה". כדי לפלס את הצריף בשיפולי הגבעה ולהבטיח את יציבותו הם בונים תבנית מאבנים המשמשת כתחליף ליסודות. הנה דרך נוספת גם לחסוך בחומרי גלם וגם לצמצם את שפע האבנים המסותתות שהיו פזורות על אדמות הכפר, שיירים מבתיהם של תושבי הכפר המגורשים. לאורך זמן, נוכחותן של האבנים הייתה גם טורדנית וגם ייצגה את אפשרות חזרתם של המגורשים – מעין חזון האבנים המתלכדות ונעשות מחדש לבתים של ערבים. קבורת האבנים האלה תחת הצריפים אפשרה גם למראה חדש להתנוסס על הגבעה וגם לאפשר לו להגיח מתוך הישן [ארכיון הפלמ"ח (אלבום חטיבת הראל, הגדוד השישי), 07.12.1948]

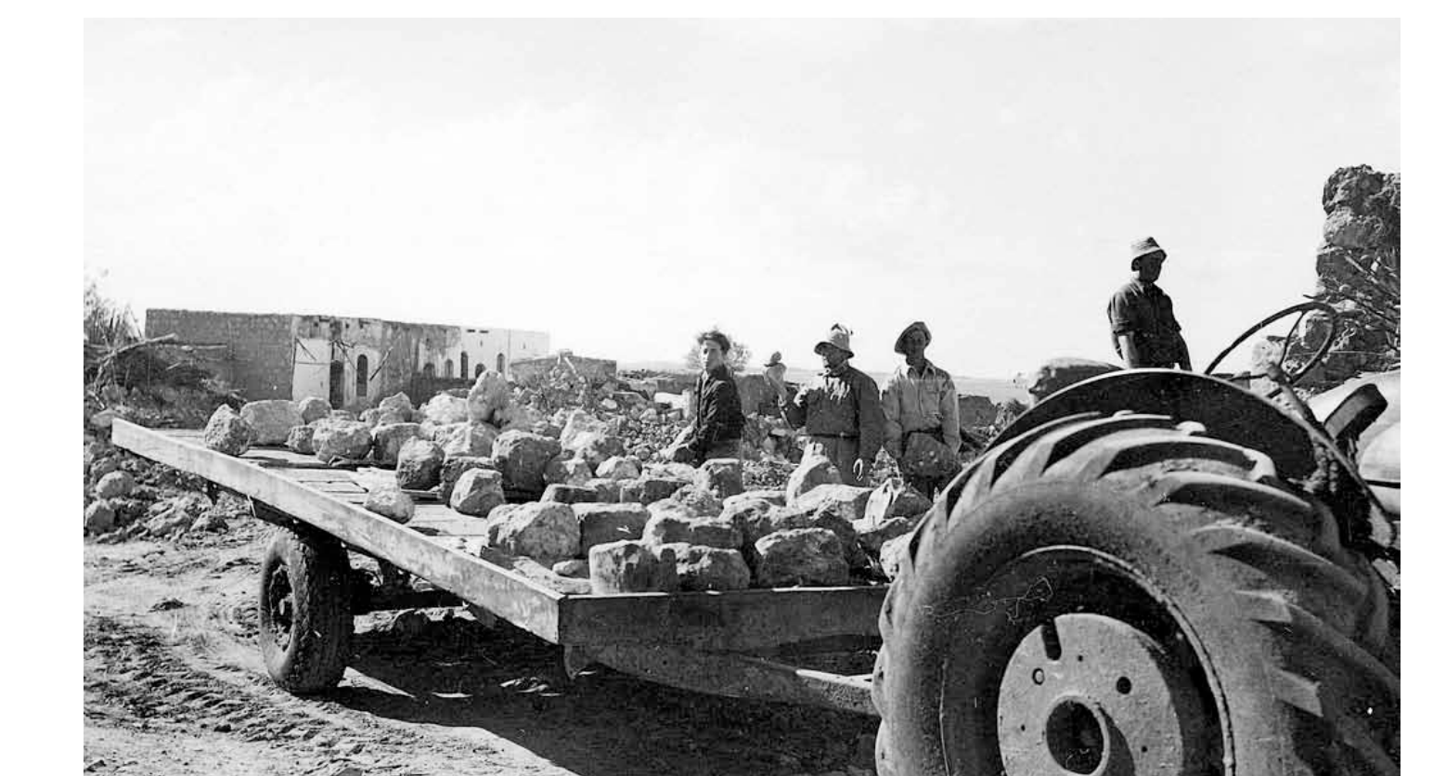

156 | קאקון. את האבנים המסותתות האלה העמיסו חברי קיבוץ המעפיל בכפר קאקון הסמוך כדי לעשות בהן שימוש חוזר בבניה. מלבד המבנה של בית הספר שנותר בכפר קאקון ומשמש כיום ילדים ישראלים, מרבית בתי הכפר נהרסו ותושביו גורשו. סילוק אבנים מסותתות במצב טוב מהכפרים ההרוסים סיפק חומר גלם איכותי לבניה בקיבוצים הסמוכים, אך יותר מכך, הוא הבטיח שמגורשי הכפר לא "יסתננו" ויקימו מן האבנים האלה את ביתם מחדש. את הגלעד שיוקם יום אחד לכפר שאיננו, ניתן יהיה להקים במקום בו הן משובצות כיום [שם צלם לא צוין, תאריך משוער 1948, באדיבות ביתמונה]

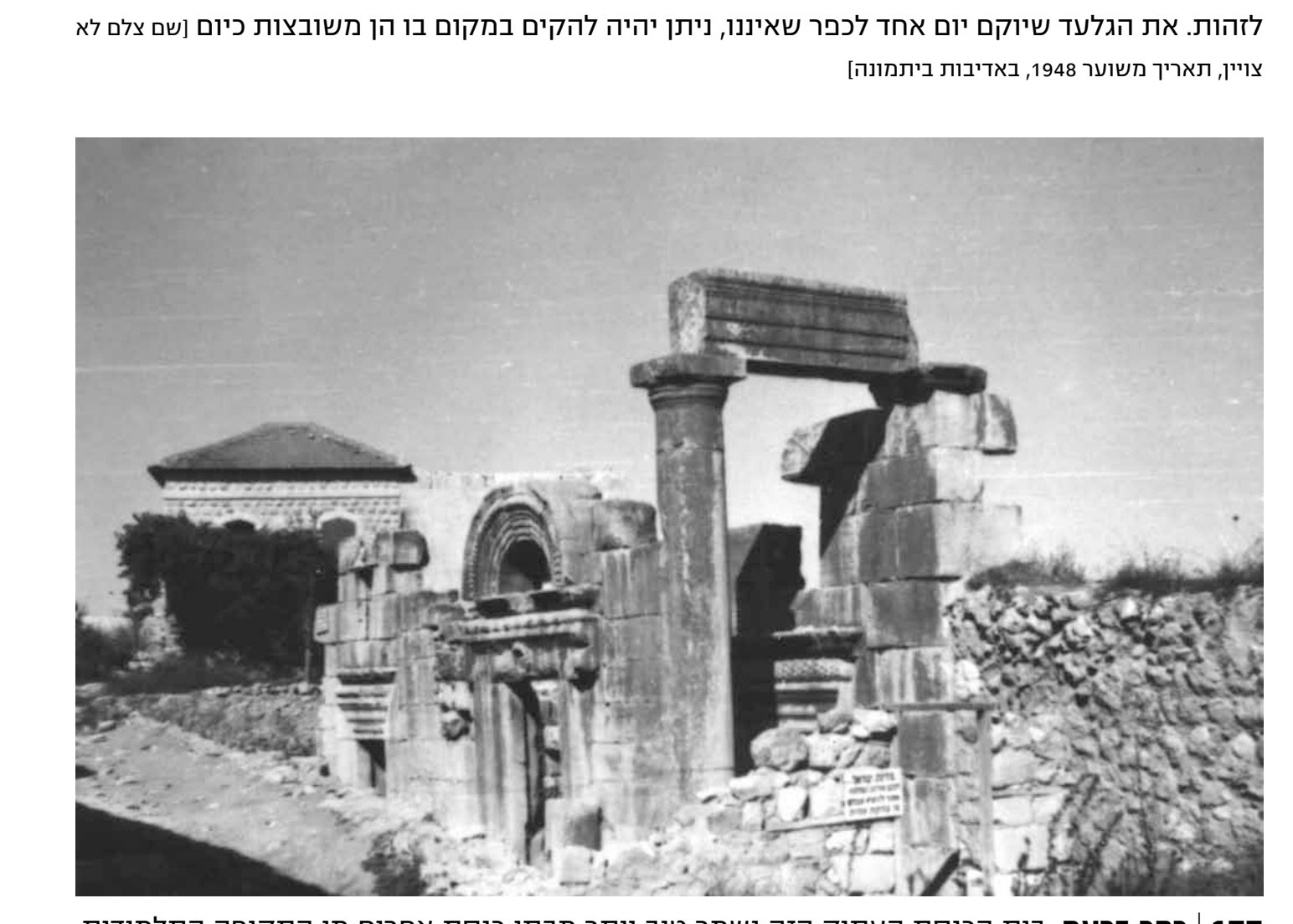

157 | כְּפַר בִּרְעִם. בית הכנסת העתיק הזה נשמר טוב יותר מבתי כנסת אחרים מן התקופה התלמודית. בשנים האחרונות שקדמו לכיבוש כְּפַר בִּרְעִם היו תושבי הכפר האחראים בצורה ישירה לשימורו. כשנכבש הכפר, הוצמד למבנה השלט: "מדינת ישראל – רכוש מחלקת העתיקות, אסור להוציא אבנים או עתיקות אחרות". יתר בתי הכפר נמחקו מעל פני האדמה על ידי אותה מדינה, באישור אותה מחלקת עתיקות. כעת מצוי בית הכנסת בפארק הלאומי ברעם כשריד יחיד שנשתמר מהתקופה התלמודית ללא זכר לתרבויות מאוחרות יותר [צלם לא צוין, התצלום נמסר לנאהדה זהרה, דור שני לעקורי כְּפַר בִּרְעִם, על ידי שחר רגב חבר קיבוץ ברעם (הסריקה באדיבות שחר רגב ומרון פרח גם הוא מעקורי כְּפַר בִּרְעִם), 1948]

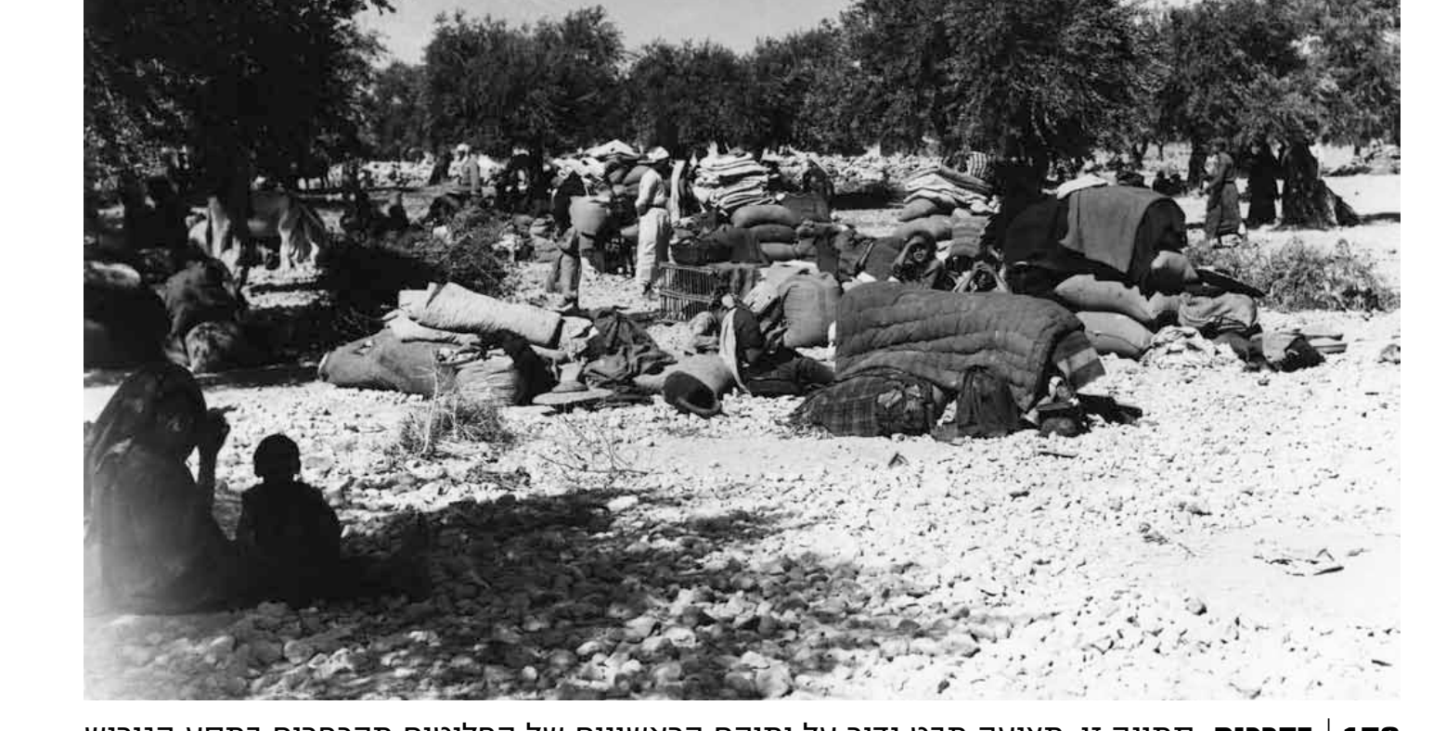

158 | בדרכים. תמונה זו, מציגה מבט נדיר על ימיהם הראשונים של הפליטים מהכפרים במסע הגירוש שלהם, עוד בטרם הפכו למטופלים רשמית במחנות מסודרים שסיפקו להם בצורה שוטפת יחסית את צרכיהם הבסיסיים. כאן הם חונים באופן מאולתר בין העצים. עייפים מן הדרך הם מפוזרים באוויר הפתוח, בצינת הלילה, ללא מחסה וללא מזון חם, ניזונים ממעט המזון היבש שלקחו איתם לדרך. הרבה ילדים שוודאי אינם יכולים לעשות את הדרך לבדם, זקוקים לסיוע של מבוגרים שגם הם מתקשים לצעוד את אותו מרחק שיפריד אותם מהבתים שמהם גורשו בשכונות מסביב לאל־קֻדס/ירושלים אל מחנות הפליטים שיבנו עבורם בגדה המערבית או בירדן, במרחק של כמאה ק"מ מבתיהם. ישראל מחקה את כפריהם ופעלה למחוק מזהותם כפליטים את כפרי המוצא שלהם ואת אחריותה להפיכתם לפליטים. אלא שבקרב הזה לפחות הפליטים היו נחושים שלא להפסיד. עד היום, הם מתעקשים על זהות כפולה העשויה ממרכיב קבוע – אל־מאלחה, עין כארם, עאקיר, בית עיטאב, בית נקובא, דיר עאמר, דיר יאסין, כסלא, סטאף, סופלא, דיר ראפאת, דיר עמאר או כל כפר אחר – וממרכיב זמני – מחנה הפליטים בלאטה, דהיישה או ג'נין [צלם: עלי זערור, באדיבות זכי זערור, 1948]

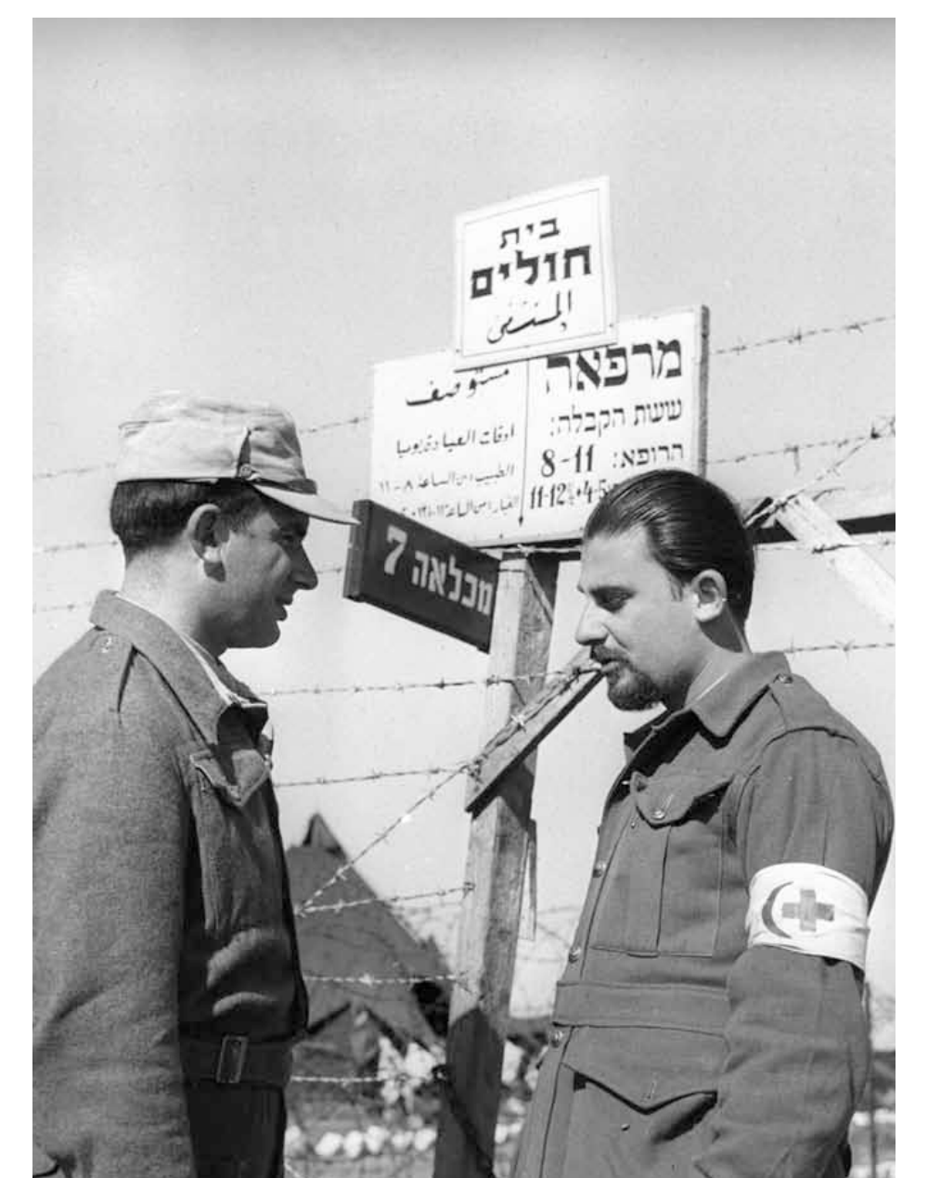

159 | אג'ליל. המחנה הפך להיות צורת המגורים החדשה של כלל הפלסטינים ללא יוצא מן הכלל. מקומות המוצא נמחקו והמחנה הזמני הפך למחנה קבע. מרקם המחנה החליף את מרקמי החיים הכפריים והעירוניים של הפלסטינים. היו מחנות מאולתרים וזמניים בחניות ביניים, מחנות פליטים קבועים של אונר"א מחוץ לישראל ובתוך ישראל עבור פליטים פנימיים (שפורקו ב־1952), בתי מחסה במסגדים ומנזרים, מכלאות ומחנות שבויים, גטאות בערים המעורבות בתוך ישראל וממשל צבאי במרבית מקומות מגוריהם. בכל המרחבים האלה הם הפכו מאנשים חופשיים הדואגים לעצמם, לבני משפחותיהם ולקהילתם, לאנשים הנתונים לחסדים של אחרים. לפעמים היו אלה נותני סעד, אספקה ושירותים כמו אונר"א, לפעמים חיילים וסוהרים שניהלו את חייהם עד הפרט האחרון ובתוך כך גם דאגו לספק להם כמה שרותי סעד ורווחה, ולפעמים פקחים וצופים מקצועיים שחיברו אודותם דו"חות כמו אנשי הצלב האדום שביקרו במחנות השבויים אחת לשבועיים. הפלסטיני אודותיו משוחחים כעת החייל־סוהר ואיש הצלב האדום כבר איננו אדם עצמאי ובעל מעמד בחברתו אלא מושא להתערבות המניטארית. גורל זה ירדוף אותו עוד שנים ארוכות. אמנם חלק קטן מבין המחנות השונים נסגר כעבור זמן – בעיקר המכלאות ובתי המחסה שהתקיימו בתוך ישראל – אך לאנשים ששהו בהם לא היה יותר לאן לחזור כי המקום שממנו גורשו לא התקיים יותר. מגורשי אל־טנטורה, למשל, שהו במכלאה הזו כמעט שנה ועם שחרורם הוצע ולמעשה נכפה עליהם להתאחד עם משפחותיהם שגורשו לעבר הירדן. וכך רוב הפלסטינים שהשתחררו מן המחנות הגיעו למקומות אחרים ממקום מוצאם, במרבית המקרים, למחנות אחרים [צלם לא צוין, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, 1949]

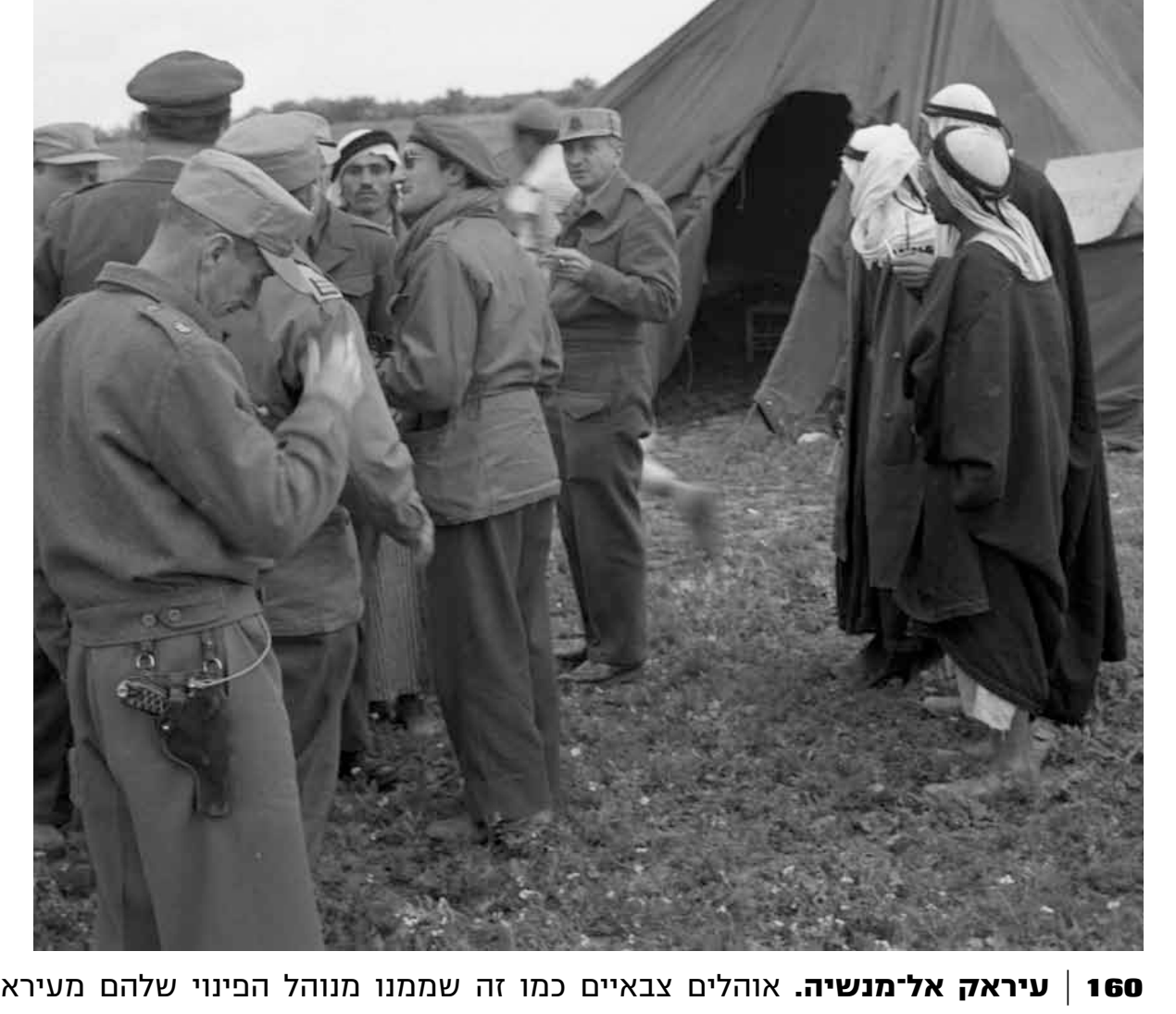

160 | עיראק אל־מנשיה. אוהלים צבאיים כמו זה שממנו מנוהל הפינוי שלהם מעיראק אל־מנשיה, יישארו פזורים בדרכים שם ובמקומות נוספים במשך כמה שנים עד אשר ישראל תצליח לחסל את ניסיונות הפליטים לשוב ממחנות הפליטים לבתיהם, עליהם הם הצליחו לפעמים להשקיף מתוך המחנות עצמם [צלם: בנו רותנברג, גנזך המדינה, תאריך לא צוין]

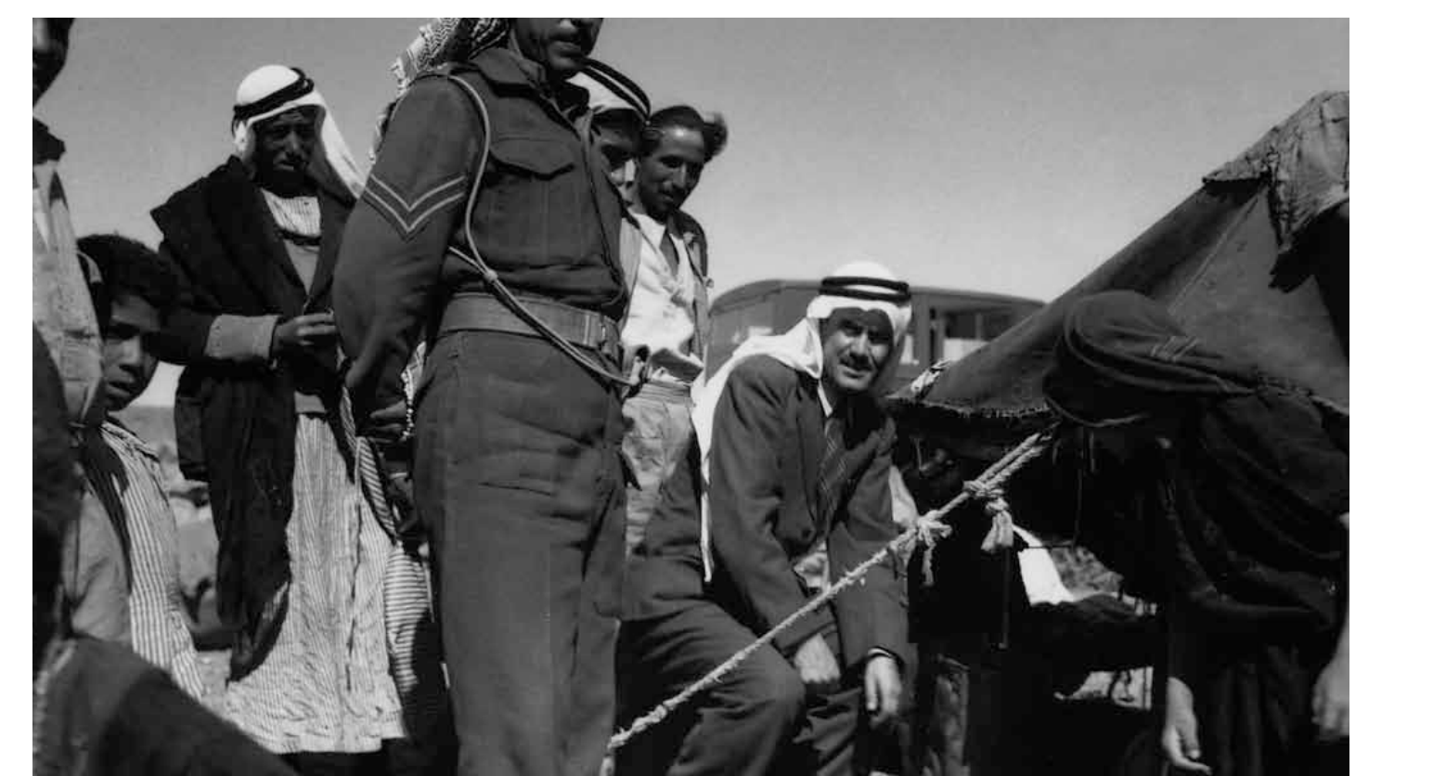

161 | אזור אל־קֻדס. בנו של הצלם זוכר שבמרכז התצלום הזה נראית "אספקת אוכל ע"י האו"ם לפליטים באזור ירושלים". ואכן, במרכז התצלום שק חיטה גדול מהסוג שהאו"ם דאג להביא לפליטים כבר בתקופת המצור, עוד לפני שהגיעו למחנות הפליטים. חלק מהמצולמים רוכנים ומביטים לעבר השק ולעבר האוהל שלפתחו הוא מונח או שממנו הוא נשלף. גם אם השק עצום ומה שיש בו יכול להזין את הפליטים שמצטופפים סביבו, מדובר במזון שישמש את הפליטים מאוחר יותר, כשיגיעו למסגרות שבהן יוכלו לאפות ולבשל. עד אז מדווחים הדו"חות על פליטים ששהו באוויר הפתוח בסמוך לירושלים, ניזונו ממנות מזון מצומקות וסבלו מתת תזונה. ועם זאת, מצבם של הפליטים שנשארו סמוך לירושלים היה ככל הנראה טוב יותר ממצבם של הפליטים שמצאו את דרכם לגדה המערבית ובעזה. הפליטים ה"ותיקים" שגורשו מיאפא מיד לפני הקמת מדינת ישראל והגיעו לעבר הירדן, השתכנו במנזרים ובבתי הספר, בעוד שהפליטים שבאו אחריהם, מאל־רמלה או מאל־ליד למשל, כבר לא מצאו מקום במבני ציבורי ונותרו ברובם ללון בחוץ. כל אחד מהפליטים קיבל שם 200 גרם לחם ליום והאמידים יותר נהנו מק"ג קמח בחודש. רק בשלב מאוחר יותר נטלו על עצמם ארגוני הסיוע את הטיפול המוסדר בפליטים [צלם: עלי זערור, תצלום באדיבות זכי זערור, 1949-1948]

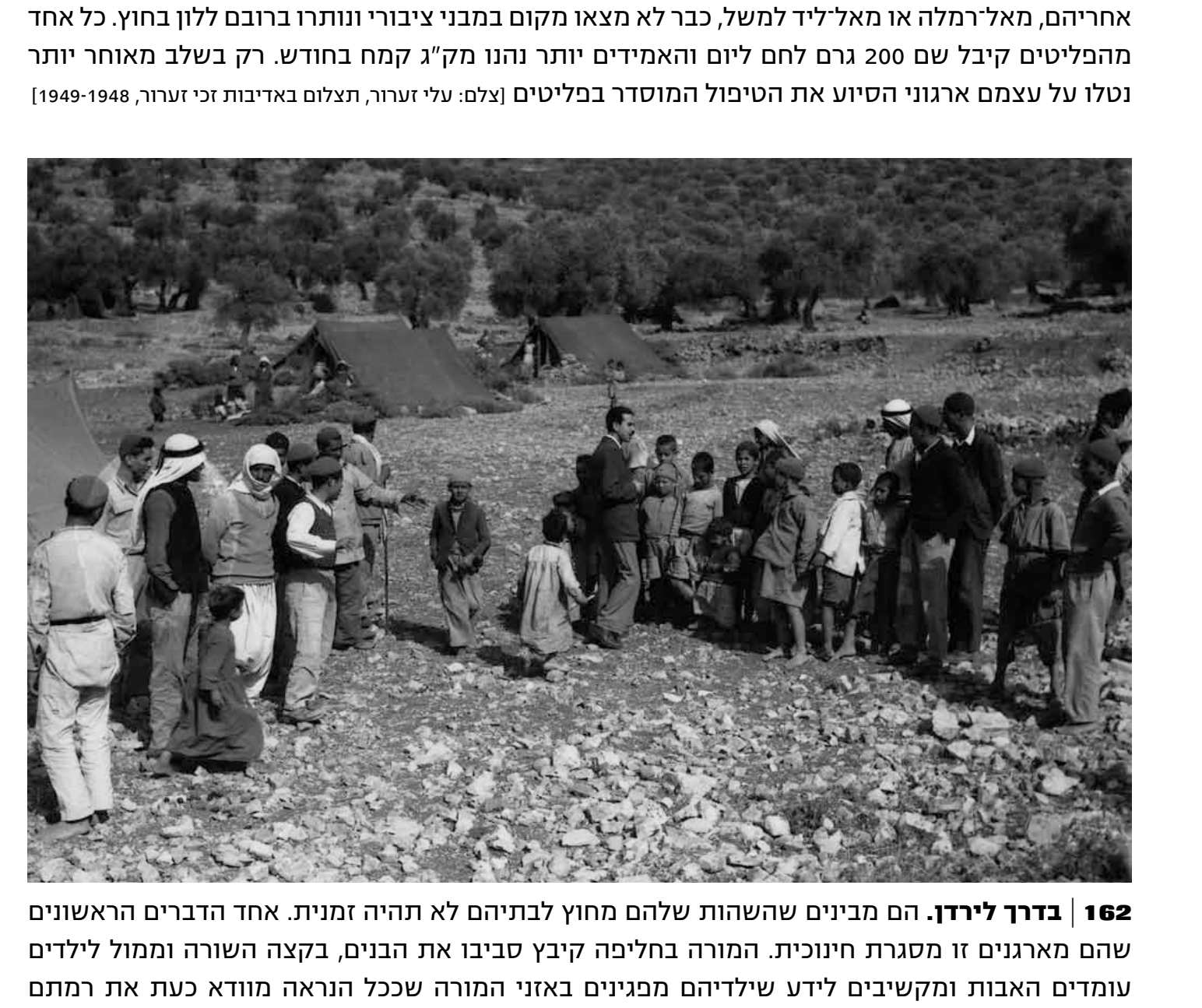

162 | בדרך לירדן. הם מבינים שהשהות שלהם מחוץ לבתיהם לא תהיה זמנית. אחד הדברים הראשונים שהם מארגנים זו מסגרת חינוכית. המורה בחליפה קיבץ סביבו את הבנים, בקצה השורה וממול לילדים עומדים האבות ומקשיבים לידע שילדיהם מפגינים באזני המורה שככל הנראה מוודא כעת את רמתם ומתכנן את מערך השיעורים הבא. באוהלים המרוחקים מעט נמצאות האמהות עם ילדיהן הקטנים יותר. אחת הילדות, שכבר אוחזת אח בזרועותיה, נראית כמתנגדת להישאר במקום שהקצו לה יחד עם האמהות והיא מתקרבת אל המעגל במבט מסוקרן [צלם: עלי זערור, תצלום באדיבות זכי זערור, 1948]

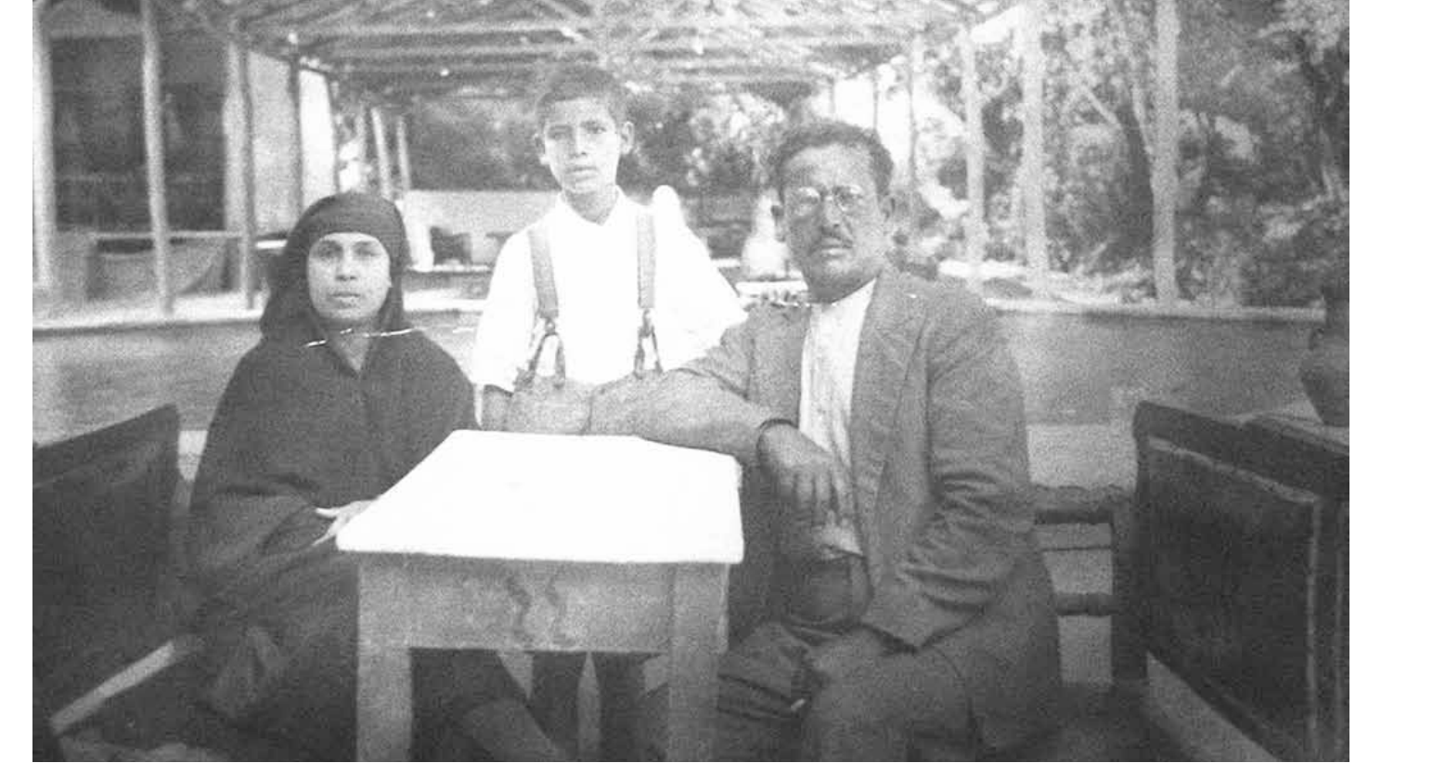

163 | זחלה, לבנון. כמה ימים אחרי שהדייג עבד אל ח'יי אל ח'טיב ומשפחתו שהתגוררו בבחיפא גורשו ללבנון, הוא ביקש להנציח בתצלום למזכרת את בתו ג'מילה אל־ח'טיב [כיום אום פייסל זעבלאווי] ואת עצמו. אהבתו לצילום לא איפשרה לו לדמיין שמן הגלות הקצרה הזו בלבנון, ממנה ודאי יחזרו לחיפא תוך שבועיים, לא יישאר לו תצלום למזכרת. ישראל מעולם לא איפשרה להם, כמו לפליטים אחרים לחזור, ומזחלה הם המשיכו למחנה הפליטים נירב שבסוריה [צלם לא צוין (התצלום והפרטים אודותיו באדיבות המצולמת), אפריל 1948]

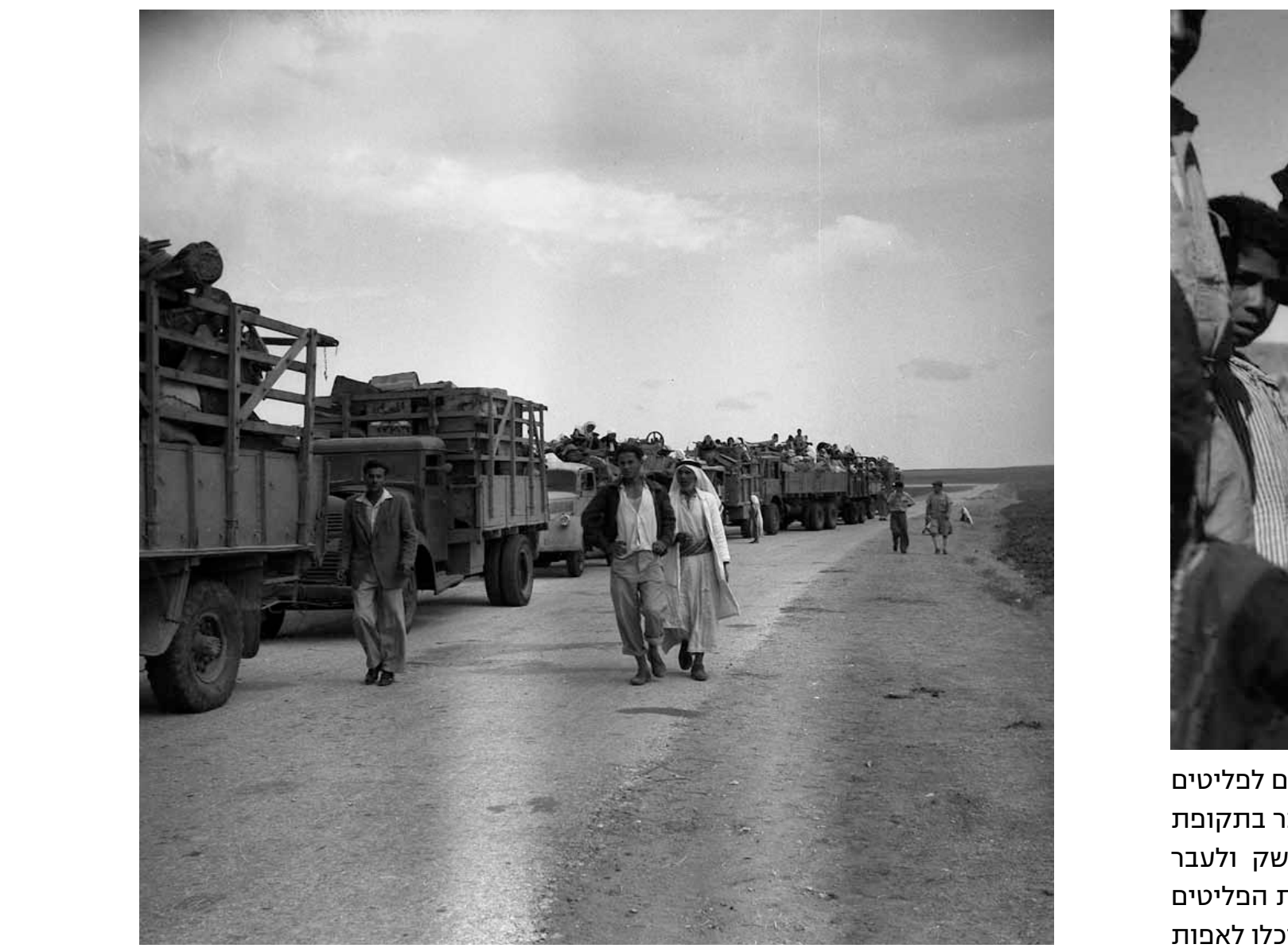

164 | אל־מג'דל. עד תחילת 1950, חיו באל־מג'דל כ־2,500 ערבים. 1,900 מתוכם מקומיים, היתר ממגורשי אל־רמלה והסביבה. רוב המקומיים כבר היו פליטים בעצמם מפני שנעקרו מבתיהם וקובצו בגטו שהמדינה הקימה להם בשולי העיירה. חופש התנועה שלהם היה מוגבל והותר להם לצאת מהגטו בעיקר לעבודה. במהלך השנתיים שחלפו מאז נכבשה העיר הם ראו או שמעו – תלוי בחופש התנועה שהוענק לכל אחד מהם – כיצד בתיהם נמסרים למשפחות של יהודים שהחלו לאכלס אותם מאז דצמבר 48. חלפו כעשרה חודשים מהיום בו החליט משה דיין שהם אינם רצויים בעיר ועד שהושלם גירושם של כל הערבים שנשארו באל־מג'דל אחרי גל הגירוש הראשון (כשנכבשה העיר). הנימוק המרכזי היה כתמיד שהם מהווים "בית קיבול למסתננים". אולם הצלחת הפרויקט, שהיתה מותנית בשיתוף פעולה של לא מעט ישראלים – מנהגי המשאיות, דרך חברי הממשלה שידעו אך לא שותפו בהחלטה ועד העתונאים שנצמדו לגירסה הרשמית – לא התאפשרה מבלי שהובהר למעורבים היטב שמדובר ב"טובת הפליטים". כשמציגים כגזירת גורל את הפרדת הפליטים ממשפחותיהם שכבר גורשו לעזה וגם את החיים בגטו, אין ספק שהמעבר למחנות הפליטים בעזה עשוי להידמות כמבצע חילוץ. אולם לא די היה בשכנוע הישראלים שזהי "טובת הפליטים". ישראל ביקשה לשכנע בכך גם את הפליטים עצמם. הפרוצדורות דמו מאוד לאלה ששימשו את הצבא והמדינה במקומות אחרים קודם לכן, אלא שהפעם הושקעה עבודה שיטתית בת כמה חודשים שכללה "תעמולת־לחש", שקרים והונאה, אלימות והתעמרויות יומיומיות, ושער המרה מעט גבוה מן המקובל בהחלפת כספיהם. האם זו שיושבת שם בשולי הכביש כשרובם כבר על המשאיות בדרך למחנות הפליטים בעזה ממאנת לעזוב למרות שחתמה על המסמכים שיעידו כי זהו פינוי מרצון? [צלם: בנו רותנברג, באדיבות אוסף מיתר, 1950]

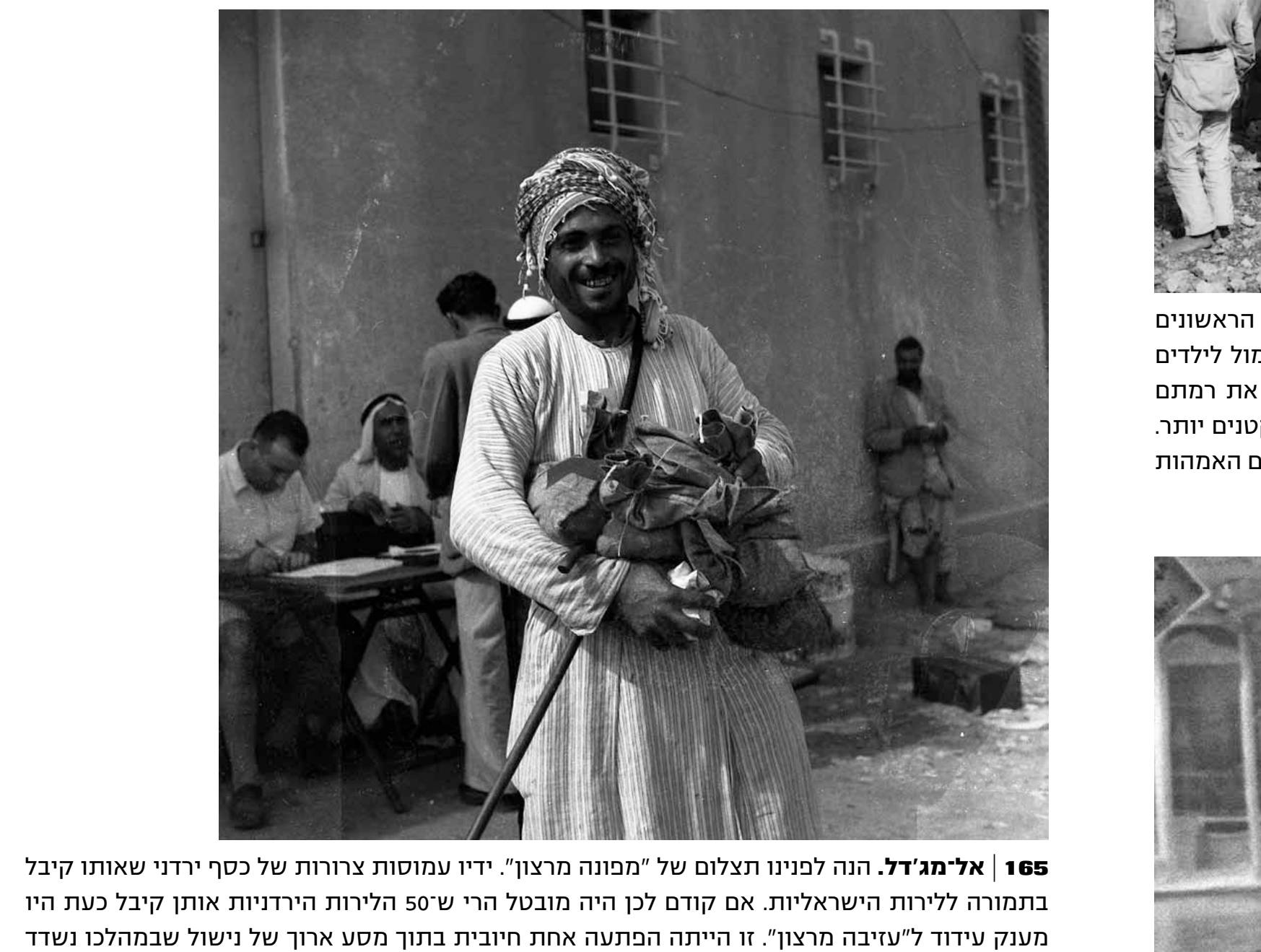

165 | אל־מג'דל. הנה לפנינו תצלום של "מפונה מרצון". ידיו עמוסות צרורות של כסף ירדני שאותו קיבל בתמורה ללירות הישראליות. אם קודם לכן היה מובטל הרי ש־50 הלירות הירדניות אותן קיבל כעת היו מענק עידוד ל"עזיבה מרצון". זו הייתה הפתעה אחת חיובית בתוך מסע ארוך של נישול שבמהלכו נשדד ממנו כל מה שהיה לו. אם עבד והתפרנס והיה לו כסף להמיר אצל הפקידים בשולחן המאולתר הניצב מאחוריו, כעת הוא קיבל פי שלוש מערכו. בתמורה, גם הפליט המובטל וגם הפליט שפוטר כעת מעבודתו ללא פיצויי פיטורין, היה צריך לחתום על מסמכים המכריזים שהוא עוזב את מג'דל מרצונו החופשי ומוותר על כל תביעה עתידית, כולל על זכותו לשוב. מיותר לציין שהכסף שהיה ביכולתו להמיר היה זעום למדי היות והוא לא כלל את ערך הבית שנכפה עליו לעזוב ונבצר ממנו למכור תמורת שווין הריאלי. את הבית המדינה הפקיעה כבר ללא תמורה. הכסף שעמד לרשותו נאסף מעט רכוש שהותר לו למכור למהגרים היהודים ומה שהצליח לחסוך בעבודתו כפועל. עבודתו, כמו זו של יתר הפליטים באל־מג'דל שעבדו במשרדי האפוטרופוס בפינוי רכוש "נטוש" או בעיבוד שדות "נטושים", הופסקה בהדרגה. אולי לא היה צורך יותר בכוח עבודה במשרדי האפוטרופוס ואולי היה צורך לצמצם את ממדי האבטלה בקרב המהגרים היהודים, ואולי היו אלה כבר חלק מההכנות לגירוש. בין כה וכה, רבים מהם מצאו עצמם בחודשים האחרונים ללא עבודה. כמה שבועות אחרי שגורשו כל תושבי מג'דל למצרים, התכנסו אלוף פיקוד הדרום והקצינים שהיו מופקדים על המבצע בבית קפה באשקלון וחגגו את חיסול גטו מג'דל שאותו יצרו שנתיים קודם לכן. עם השלמת הטרנספר של האוכלוסיה הערבית הסתיים הממשל הצבאי והעיר הפכה לעיר יהודית. מענין מתי בדיוק גורש הערבי הנראה כאן יושב לשולחן ומסייע לפקידי המדינה להגיע לרגע הנכסף הזה של אל־מג'דל נקייה מערבים [צלם: בנו רותנברג, באדיבות אוסף מיתר, 1950]

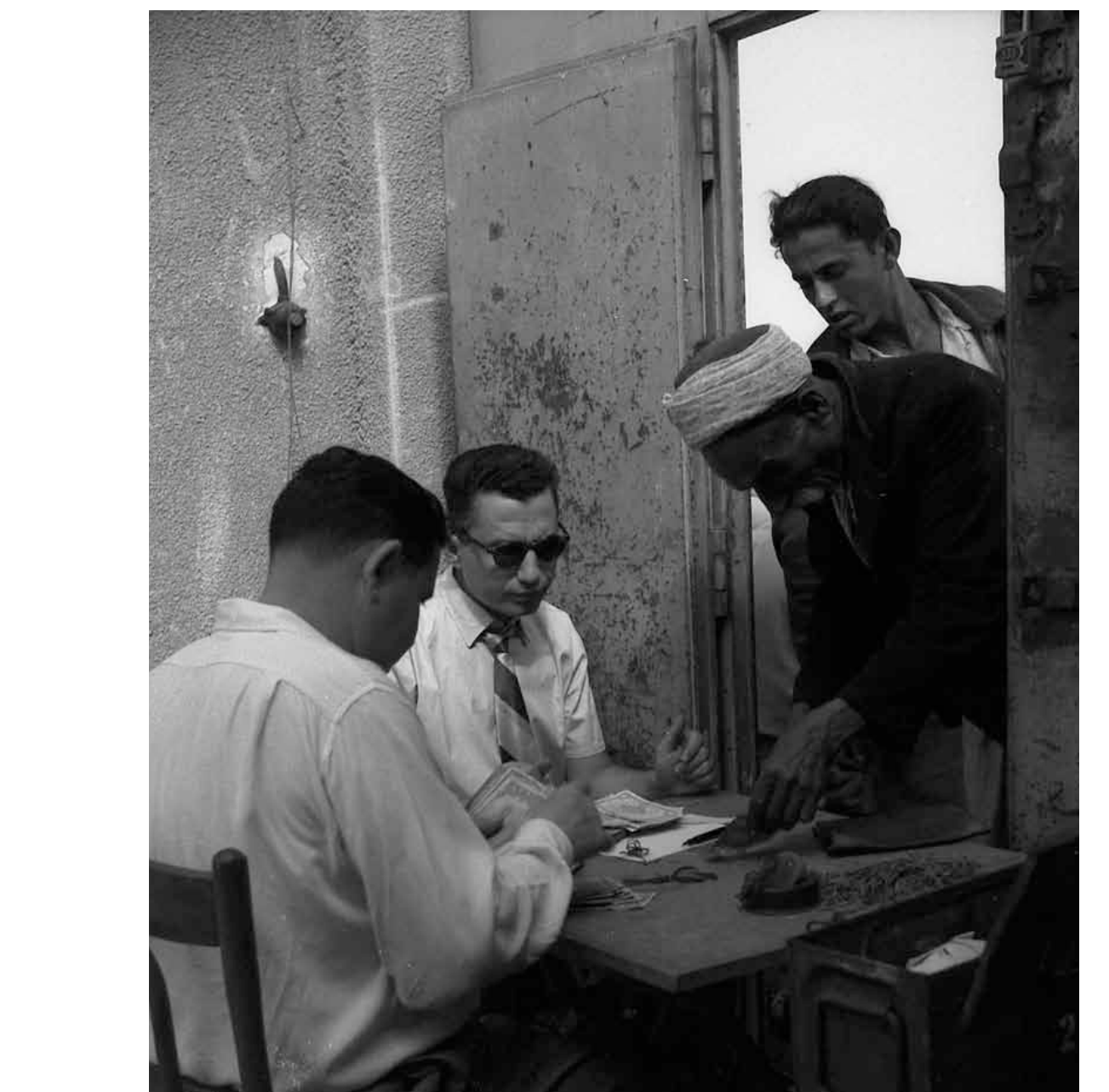

166 | אל־מג'דל. אולי משקפי השמש מגינים עליו מפני מראה הגירוש, והעניבה מטשטשת במעט את העובדה שהוא תורם לו את חלקו [בנו רותנברג, באדיבות אוסף מיתר, 1950]

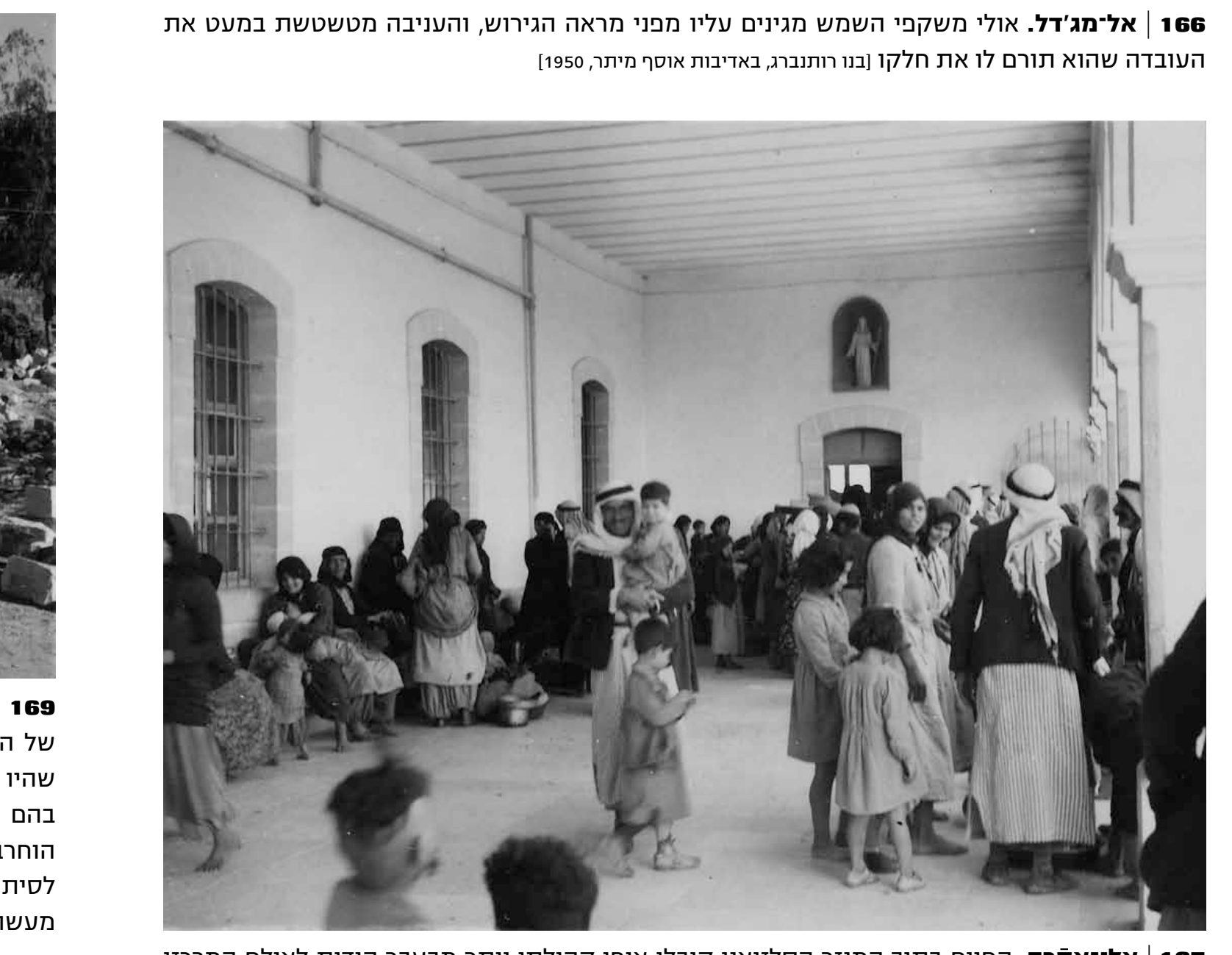

167 | אל־נאסֿרה. החיים בתוך המנזר הסלזיאני קיבלו אופי קהילתי יותר מבעבר הודות לאולם המרכזי בו יכלו מאות הפליטים מהכפר עילוט ששכנו בו להתכנס מדי יום ולחלוק את חוויותיהם, לטכס עצה לגבי העתיד ולדאוג לשפר את מצבם בהווה. הדאגה המשותפת למבוגרים – יצירת מסגרת לימודים מסודרת לילדים – מצאה את פתרונה המיידי במנזר, שהיה ידוע בדאגתו לחינוך עבור בית היתומים ששכן שם מאז שלהי המאה ה־19. ברי המזל שבין הפליטים הפנימיים הגיעו למנזרים כדוגמת זה בנצרת שאנשיו לא רק דאגו לספק את צרכיהם אלא גם יצרו עבורם בסיוע מתנדבים מחו"ל סביבה תומכת ומעודדת ועמלו לשקם את מעמדם החברתי והפוליטי כאזרחים לכל דבר. כך אחרי תשעה חודשים של שהות במנזר צעדו הפליטים בתהלוכה מאורגנת בראשותו של אב המנזר למשרדו של המושל הצבאי ובאו אליו בתביעה שיאפשר להם לחזור לכפרם. הם דבקו בתביעתם זו למרות שחלק מאדמות הכפר חולקו ליישובים בסביבה, חלק מבתי הכפר נהרסו ובחלק אחר שיכנו פליטים מכפר ספוריה השכן. המדיניות הכללית של ישראל הייתה לא לאשר את חזרתם של הפליטים הפנימיים לכפריהם. במקרה הטוב, כשעל הפליטים הפנימיים לא הופעל לחץ לעזוב, הם הועברו על ידי הוועדה להעברת ערבים לכפרים אחרים שבהם הם יכלו לנסות להשתלב. באופן מפתיע ויוצא דופן, תביעתם של פליטי עילוט נענתה והם קיבלו אישור זמני לחזור לכפרם. כעבור שנה חודש האישור [שם צלם לא צוין, התצלום באדיבות בית הספר "ישוע הצעיר" (דון בוסקו), נצרת, 1948]

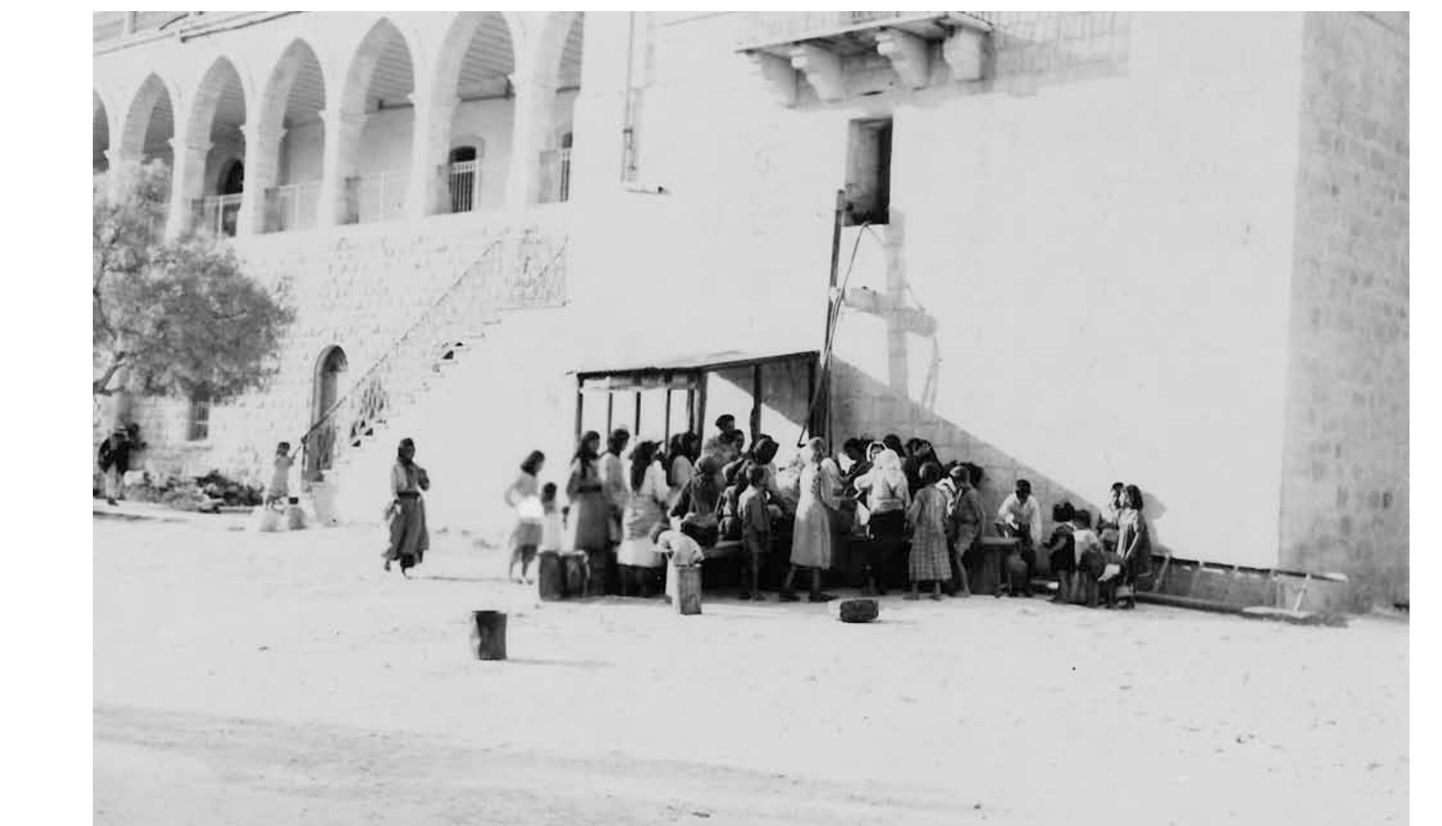

168 | אל־נאסֿרה. אספקת הצרכים של הפליטים נכנסה מהר מאוד לשגרה קבועה ואפשרה להם לקיים במנזר לא רק חיים של נזקקים. הילדים שיחקו בחצר הקדמית, הנשים היו מתגודדות מתחת לסככה סביב נקודת חלוקת המים (על ידי נציגי UNICEF), כמו סביב הבאר, ונהנו זו מחברתה של זו. בנוסף, יכלו לפגוש שם מכרים מהכפרים השכנים, שגם הם היו מגיעים למנזר לקבל חלק משרותי התמיכה והסיוע שלהם כדי לבנות מחדש את חייהם במקומות שבהם הם נקלטו. אולם נעימים ככל שהיו החיים במנזר, הרחקתם מכפרם, הנמצא מרחק קילומטר אחד בלבד מהמנזר, לא נתנה להם מנוח והעסיקה אותם סביב "הבאר", עד שתוכנית התהלוכה הפוליטית לבשה צורה. הידיעה שהכפר לא נותר כפי שהיה כשהם נעקרו ממנו לא החלישה את הרצון הזה לשוב לביתם [שם צלם לא צוין, התצלום באדיבות בית הספר "ישוע הצעיר" (דון בוסקו), נצרת, ינואר 1949]

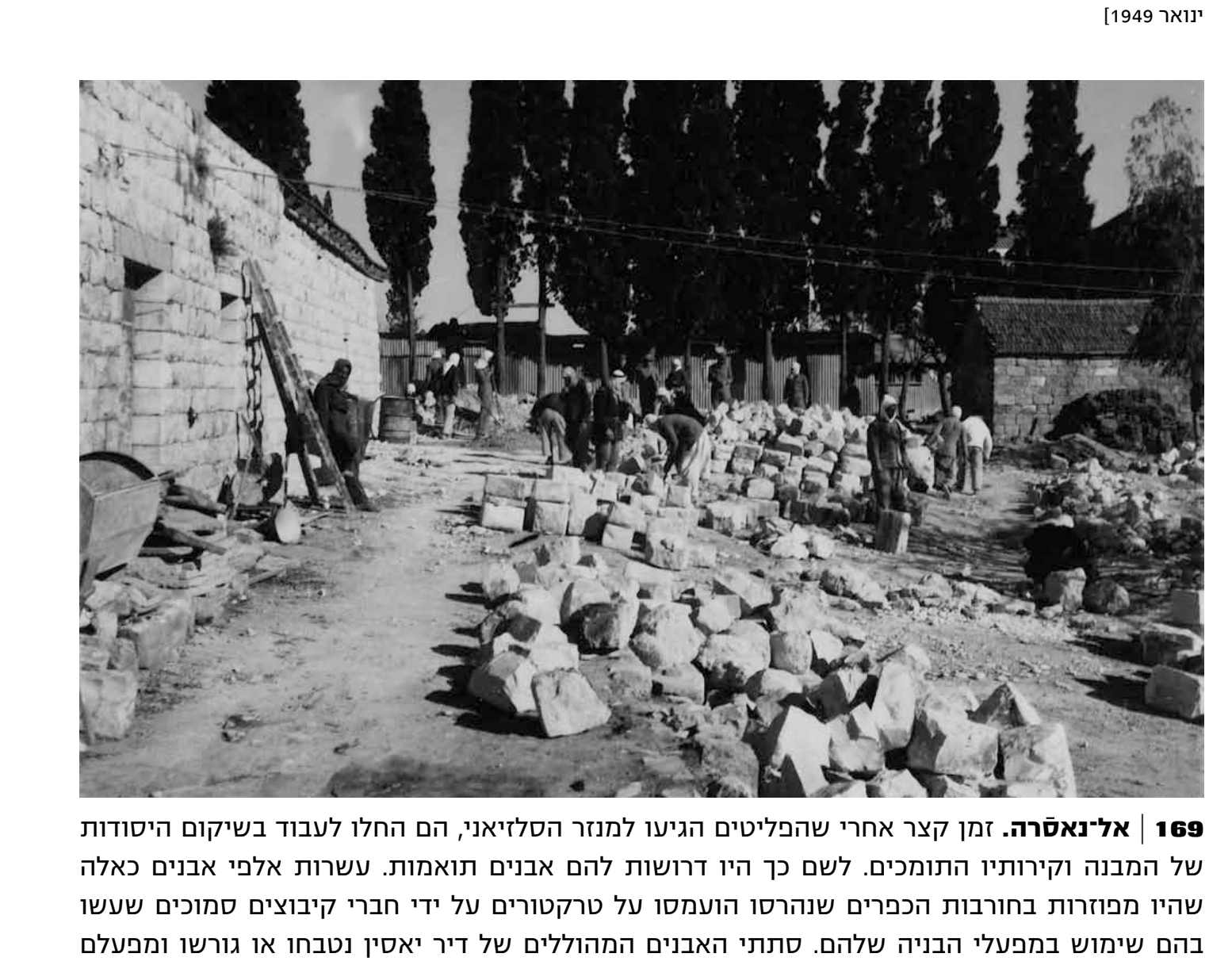

169 | אל־נאסֿרה. זמן קצר אחרי שהפליטים הגיעו למנזר הסלזיאני, הם החלו לעבוד בשיקום היסודות של המבנה וקירותיו התומכים. לשם כך היו דרושות להם אבנים תואמות. עשרות אלפי אבנים כאלה שהיו מפוזרות בחורבות הכפרים שנהרסו הועמסו על טרקטורים על ידי חברי קיבוצים סמוכים שעשו בהם שימוש במפעלי הבניה שלהם. סתתי האבנים המהוללים של דיר יאסין נטבחו או גורשו ומפעלם הוחרב. עכשיו פליטים אלה מנסים לפתח מיומנויות סיתות בעצמם. הם הקימו למרגלות הגבעה מפעל קטן לסיתות אבנים כדי לבנות מחדש את קיר החצר הדרומית. ביולי, בנוכחות הקונסול הבלגי 1950, נחנך הקיר מעשה ידיהם [שם צלם לא צוין, התצלום באדיבות בית הספר "ישוע הצעיר" (דון בוסקו), נצרת, ינואר 1949]

170 | אל־נאסֿרה. אולי בסוף החתונה השמיעו החוגגים, בלחש או בקול רם, את כמיהתם שהחתונה הבאה תתקיים כבר בעילוט המשוקמת [שם צלם לא צוין, התצלום באדיבות בית הספר "ישוע הצעיר" (דון בוסקו), נצרת, ינואר 1949]

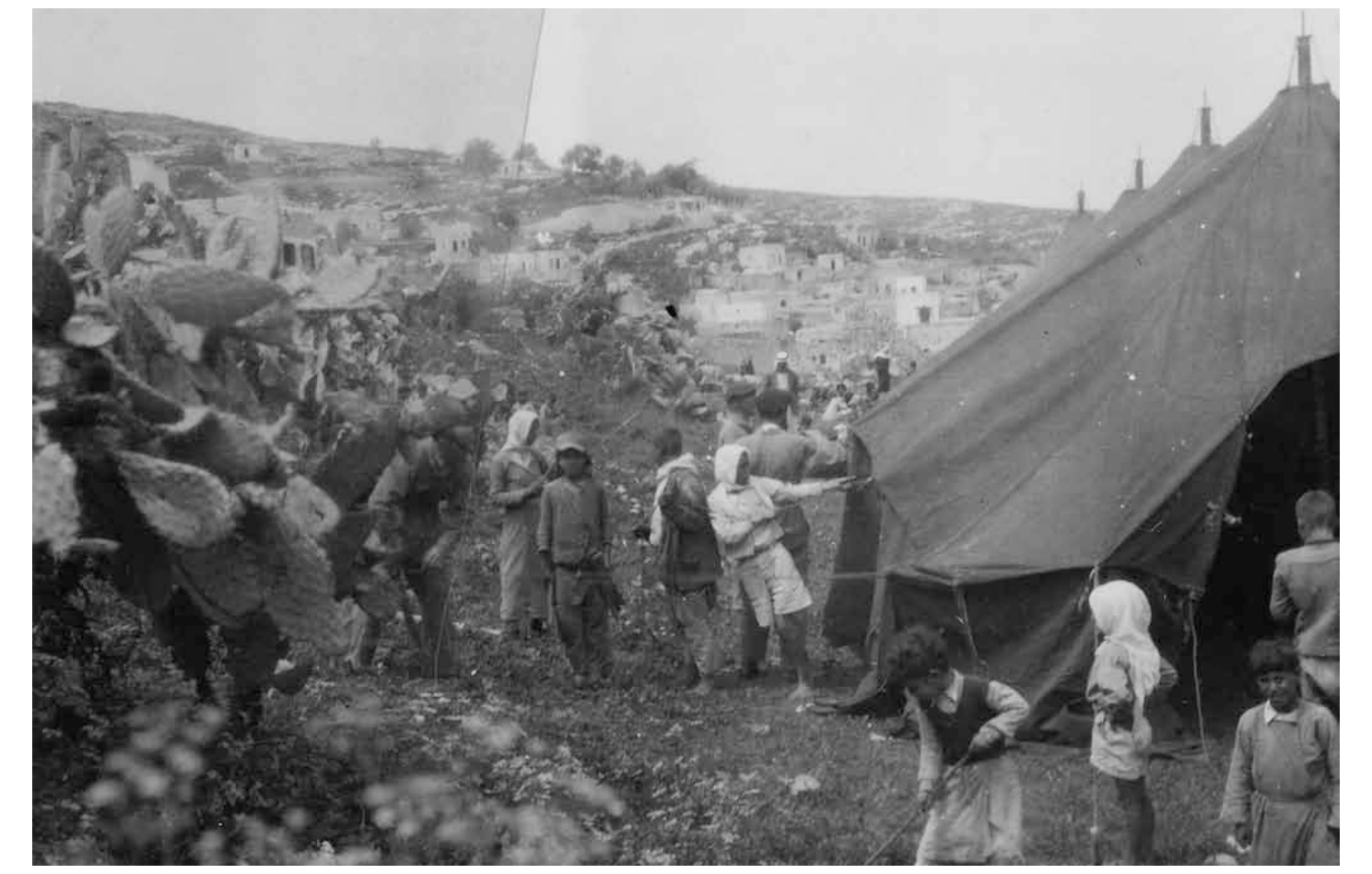

171 | אל־נאסֿרה. בשעה שניסו לשקם את חייהם, חלק מבתיהם כבר נמסרו לפליטים מהסביבה. אחרים נהרסו. משהותר להם לחזור לא הייתה זו בדיוק "חזרה" אל המוכר. לא לכולם חיכו שם בתים, הרכוש נעלם לבלי שוב, ובית הספר שהיה מרכז החיים הציבוריים אוכלס בפליטים מספוריה שאיש מן הפליטים השבים לא העלה בדעתו לפנות. ובכל זאת הנוף היה הנוף שזכרו – הגבעות, שיחי הצבר, הבתים לאורך מורד הגבעה, הרוח הנעימה. כולם משתתפים כעת בפתיחת האוהלים שישמשו כבית ספר זמני ובניסיון לשוות לאירוע מראה חגיגי של שיבה לקרקע [שם צלם לא צוין, התצלום באדיבות בית הספר "ישוע הצעיר" (דון בוסקו), נצרת, 10.4.1950]

172 | אל־נאסֿרה. גם אם בלילות הקרים הצעירים מבניהם יתגעגעו לקירות האבן של המנזר, הגדולים יהיו שם כדי לספר להם שתוך זמן קצר, כשביתם יקום מחדש בעילוט דבר לא ישווה לו. אנשי המנזר המסורים הם שסיפקו להם את האוהלים לתקופת המעבר והיו שותפים למאמץ להפוך אותם למחסה סביר עד שיוכלו להשתכן מחדש בבתים [שם צלם לא צוין, התצלום באדיבות בית הספר "ישוע הצעיר" (דון בוסקו), נצרת, 10.4.1950]

173 | אל־נאסֿרה. חלקם שכנו באוהלים לתקופת מעבר, וחלקם חזרו לבתים. ביום הם עבדו ביחד עם אנשי המנזר בשיקום הכפר ובהקמת אוהלים זמניים כדי לספק חלק מהצרכים הדחופים. בסוף יום עבודה כזה, חלקם היו מתכנסים באחד מבתי הכפר לקפה יחד עם אורחיהם. החזרה אל הכפר הציפה קרוב לוודאי חלק מהזכרונות. היה עליהם להתמודד לא רק עם זכר הגירוש ועם האיום שצו החזרה שניתן להם תקף רק לשנה. הם נדרשו להתמודד גם עם זכר הטבח. אנשי ההגנה עשו שימוש במידע מודיעיני שאספו מבעוד מועד על משפחות הכפר ועל היחסים ביניהם וכפו על אחד מבני הכפר להתלוות אליהם לכפר ולהצביע על אנשים שהופיעו ברשימות מוכנות. מתוך "התחשבות" במלשין הם כיסו את ראשו כדי להקשות על זיהויו בידי חבריו. מתוך הרשימות שהוכנו מבעוד מועד, אותרו 14 פלסטינים שאשמתם היתה שעבדו בבתי הזיקוק או השתתפו במרד הערבי. הם הוצאו מן המעגל ונורו לעיני היתר [שם צלם לא צוין, התצלום באדיבות בית הספר "ישוע הצעיר" (דון בוסקו), נצרת, 10.4.1950]